

ISSN 2695-0243
ISBN 978-80-88474-06-7
DOI 10.47451/col-05-2022-020

EUROPEAN SCIENTIFIC e-JOURNAL

ISSUE 5 (20)

JUNE 18, 2022

**THE THIRD SPECIAL
HUMANITARIAN ISSUE
OF UKRAINIAN SCIENTISTS**

GLOBAL SCIENCES IN THE NAME OF HUMAN DEVELOPMENT

EUROPEAN SCIENTIFIC E-JOURNAL

ISSN 2695-0243

DOI 10.47451

ISSUE 5 (20)

THE THIRD SPECIAL HUMANITARIAN ISSUE OF UKRAINIAN SCIENTISTS

DOI 10.47451/col-05-2022-020

Tuculart Edition
EU, Czech Republic
2022

The third special humanitarian issue of Ukrainian scientists. Collection of scientific articles.
European Scientific e-Journal, 5 (20). Ostrava: Tuculart Edition, 2022. – 68 p.

ISSN 2695-0243
ISBN 978-80-88474-06-7

Editor-in-Chief of the Issue
Alexander Buychik
Doctor of Economics, PhD of Social and Political Sciences

Deputy Editor-in-Chief of the Issue
Maxime Bahtin
Full Professor, Doctor of Philosophy

Chief Reviewer of the Issue
Ivan Pfanenstiel
Full Professor, Doctor of Philosophy

Director of the Issue
Anisiia Tomanek
Master of Social Sciences and Cultural Studies

Designed by Ekaterina Rusakova

Design Partner: International Design

Table of Contents

Economics

- Ilchenko, V.M., & Onyshchenko, U.V.* Social entrepreneurship: a challenge or rescue for modern Ukraine (in Ukrainian) 7

Jurisprudence

- Korostashova, I.N.* “Rule of law” principle in the organisation and activity of law enforcement authorities of Ukraine (in Ukrainian) 17

Pedagogics

- Kovryha, Yu.V.* Students’ intrinsic and extrinsic motivation in a foreign language learning (in Ukrainian) 30

Philosophy

- Dobrodum, O.V., Martinuk, E.I., & Nykytchenko, O.E.* Exercising religious freedom during covid-19 pandemic (in Ukrainian) 39

Political Sciences

- Semenets-Orlova, I., Mykhailych, O., Protasova, N. & Poltorak, V.* Citizenship patriotism as a new model of patriotism: theoretical and methodological basis 48

Viktoriia M. Ilchenko, Candidate of Science in Economics (PhD), Associate Professor, Department of Entrepreneurship and Economics of Enterprises, University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine. ORCID: 0000-0002-5414-1429.

Uliana V. Onyshchenko, 3rd year Bachelor Student, Specialty of Entrepreneurship, Trade, and Exchange Activities, Department of Entrepreneurship and Economics of Enterprises, University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine.

Social entrepreneurship: a challenge or rescue for modern Ukraine

Abstract: Significantly growing interest in social entrepreneurship as a new direction of research and practical activities. Society is increasingly in need of new forms of socially oriented activities, one of which is social entrepreneurship. Social entrepreneurship changes people's lives, improves their living environment, increases welfare, creates conditions for access of socially vulnerable groups to the benefits of the modern world. In modern realities, social entrepreneurship is positioned as an innovative form of business, able to implement innovations, economic and social solutions to social problems, including poverty, support for vulnerable groups, environmental protection, human rights, energy security, conservation and restoration of land resources, uneven distribution of capital etc. Social entrepreneurship does not exclude profitability, but in the first place there is the solution of social problems or the creation of social value to help society. To do this, use effective business models that ensure sustainable development of the enterprise. In many countries, social entrepreneurship is an indicator of the most progressive and "human" business. Crowdfunding is considered to be an effective mechanism for financing social business as an opportunity to involve a significant number of entities in the implementation of a social action project, which is interested in its implementation because it corresponds to their own invested funds. The possibility of implementing social entrepreneurship projects with the participation of the crowdfunding mechanism depends on how mature the society is.

Keywords: social entrepreneurship, social startup, social problems, fundraising, crowdfunding, grants, innovation.

Вікторія Миколаївна Ільченко, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри, Кафедра підприємництва та економіки підприємства, Університет митної справи та фінансів, Дніпро, Україна. ORCID: 0000-0002-5414-1429.

Уляна Віталіївна Оницько, студентка 3 курсу бакалаврату, спеціальність «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», кафедра підприємництва та економіки підприємства, Університет митної справи та фінансів, Дніпро, Україна.

Соціальне підприємництво: виклик чи порятунок для сучасної України

Анотація: Істотно зростає інтерес до соціального підприємництва як до нового напрямку наукових досліджень, так і до практичного виду діяльності. Суспільство все більше і більше потребує нових форм соціально спрямованої діяльності, однією з яких є соціальне підприємництво. Соціальні підприємництва змінюють життя людей, сприяють поліпшенню середовища їх існування, підвищують добробут, формують умови доступу соціально незахищених верств населення до благ сучасного світу. В сучасних реаліях соціальне підприємництво позиціонується як інноваційна форма бізнесу, спроможна впроваджувати інновації, економічні й соціальні рішення соціальних проблем, серед яких бідність, підтримка незахищених верств суспільства, охорона довкілля, захист прав людини, енергетична безпека, збереження і відновлення земельних ресурсів, нерівномірний розподіл капіталу та ін. Соціальне

підприємництво не виключає прибутковості, але на першому місці є вирішення соціальних проблем або створення соціальної цінності для допомоги суспільству. Для цього використовуються ефективні бізнес-моделі, які забезпечують сталий розвиток підприємству. У багатьох країнах соціальні підприємництва є індикатором найбільш прогресивного та «людяного» бізнесу. Ефективним механізмом фінансування соціального бізнесу вважають краудфандинг, як можливість залучити до реалізації проєкту соціальної дії значну кількість суб'єктів, що зацікавлені в його реалізації, бо відповідають власними вкладеними коштами. Від того, наскільки зрілим є суспільство, залежить можливість реалізації проєктів соціального підприємництва за участі механізму краудфандингу.

Ключові слова: соціальне підприємництво, соціальний стартап, соціальні проблеми, фандрайзінг, краудфандинг, гранти, інновації.

Вступ

Актуальність теми дослідження. В реаліях сучасного соціально-економічного становища країни існує безліч нагальних соціальних проблем, які потребують вирішення. Соціальні підприємництва змінюють життя людей, сприяють поліпшенню середовища їх існування, підвищують добробут, формують умови доступу соціально незахищених верств населення до благ сучасного світу. У багатьох країнах соціальні підприємництва є індикатором найбільш прогресивного та «людяного» бізнесу.

Нажаль, в Україні соціальне підприємництво відносно молодий вид бізнесу і тому має недостатнє нормативно-правове визначення, а також недостатню наявність актуальної статистичної інформації, що сповільнює розвиток цього сектору стратегічно та якісно. У сучасних реаліях соціальне підприємництво стає одним із важливих та ефективних інструментів вирішення соціальних проблем, як для громадянського суспільства, так і малого та середнього бізнесу в Україні та лідером у різних галузях економіки будь-якої розвиненої країни.

Мета дослідження. Метою даного дослідження є визначення поточного стану соціального бізнесу в умовах повномасштабної військової агресії росії проти України та його ролі в подальшому становленні економіки країни.

Завдання дослідження. Серед основних завдань дослідження – аналіз встановлення порівняння моделей ведення соціального підприємництва.

Методи дослідження. Під час дослідження даної теми були використані порівняльний, аналітичний та статистичний методи.

Короткий огляд джерел інформації. На сьогодні тематика соціального підприємництва переважно висвітлена у вигляді результатів практично-аналітичних досліджень, проведених під егідою різних міжнародних організацій, а також Європейського союзу. Також проблематикою соціального бізнесу займаються такі вітчизняні та зарубіжні вчені як А.В. Бочарнікова (*Бочарнікова, 2020*), Г.М. Завадських, В.М. Тебенко (*Завадських і Тебенко, 2020*), К. Смаглій (*Смаглій, 2014*) та S. Zahra (*Zahra та ін., 2018*), пошукам методів залучення фінансових ресурсів таких як краудфандинг приділено увагу у працях А.А. Дюка (*Дюк, 2019*), В.А. Красномоовець (*Красномоовець, 2016*) та Л. Михальчук (*Михальчук і Бендюг, 2021*), дослідженням ефективних механізмів забезпечення створення соціальних інновацій займалися М.В. Руда та О.Б. Лагода (*Руда і Лагода, 2017*).

Визначення дефініцій соціального підприємництва

Існує багато дефініцій сутності «соціального підприємництва», які висловлювали різні науковці та дослідники цієї екосистеми, деякі з цих визначень наведені в таблиці (Таб. 1).

Соціальні підприємства – це простір, де підприємці можуть не тільки орієнтуватись на максимізацію прибутку від своєї діяльності, а й використовувати прибуток для досягнення ширших соціальних цілей. Ці підприємства можуть одночасно створювати соціальну цінність та бути прибутковими. Вони значно знижують навантаження на бюджет держави у вирішенні суспільних проблем. На відміну від традиційного бізнесу, де успіх своєї роботи підприємці оцінюють прибутком, соціальний підприємець свій успіх оцінює “соціальною віддачею”. Його ідея повинна змінити суспільство в цілому. Соціальні підприємці для своїх проєктів можуть отримати кошти, заключивши контракти з державою, отримуючи гранти і збираючи добродійні внески.

Соціальне підприємство – це організація, місія якої поєднує зростання доходів і отримання прибутку з необхідністю поважати та підтримувати своє середовище та мережу зацікавлених сторін. Це включає слухання, інвестування та активне керування тенденціями, які формують сучасний світ (*The rise of the social enterprise, 2018*).

Практика соціального підприємництва зсуває парадигму класичного бізнесу, визначаючи за кінцеву мету створення вимірюваної соціальної цінності, при цьому не забуваючи про фінансовий прибуток. Соціальний бізнес покликаний розв’язувати проблеми суспільства та громади, яким державний сектор не може дати раду, а приватний – не зацікавлений. Переважно, до проблем, на вирішення яких покликано соціальне підприємництво, відносяться безробіття, забруднення навколишнього середовища, порушення прав людини, дискримінація, соціальна нерівність тощо. Саме тому соціальну підприємницьку діяльність ще називають еволюцією бізнесу, або навіть революцією неприбуткової діяльності.

Стан та передумови розвитку соціального бізнесу в Україні

В 2014 році трапився справжній “бум” українського соціального підприємництва, обумовлений економічною, політичною та соціальною ситуацією. Адже з початком збройного конфлікту на сході країни кількість вразливих груп населення суттєво зростає: більше мільйона людей стали внутрішньо переміщеними особами, сотні тисяч – учасниками бойових дій чи отримали важкі поранення. Тому гостро постали проблеми соціальної адаптації й працевлаштування, на які оперативніше за державні структури відреагував соціальний бізнес. Відтак, соціальне підприємництво на національному та місцевому рівнях:

- сприяє розвитку економіки і суспільства, пропонуючи можливості для створення робочих місць і нових форм підприємництва та зайнятості;
- допомагає подолати соціальну ізоляцію (оскільки сприяє працевлаштуванню людей з обмеженими можливостями і представників груп ризику, а також тих, хто був безробітним тривалий час);

- сприяє розвитку широкого спектру соціальних послуг, що необхідні суспільству і які не охоплюються звичайним бізнесом (малоприбуткові, непрестижні, що потребують спеціальної професійної підготовки);
- знижує навантаження на місцеві бюджети у вирішенні соціальних проблем;
- активізує участь в суспільному житті громадян та об'єднує громаду (*ГПрактичний аналіз розвитку соціального підприємництва, 2019*).

Дослідження територіального розподілу соціальних підприємств, інформація про які наведена в Каталозі соціальних підприємств України за підсумками 2016-2017 рр., свідчить про те, що найбільша їх кількість припадає на Київську (38 СП), Львівську (15 СП), Полтавську (9 СП), Закарпатську (8 СП), Донецьку (8 СП) і Запорізьку області (8 СП). Згідно з даними Каталогу соціальних підприємств немає лише в Рівненській області. Розташування соціальних підприємств у регіонах України показано на рисунку 1 (*Завадських і Гебенко, 2020*).

Отже, найбільша кількість соціальних підприємств зосереджена у північних (43% загалом, з них 20% – у м. Київ) і західних (27%) регіонах країни, 48% українських соціальних підприємств працюють менше 3 років і в 56% офіційно працевлаштовано не більше 5 осіб, що свідчить про ранній етап розвитку ринку соціального підприємництва в Україні.

Значення інновації у соціальному підприємстві

В екосистемі соціального підприємництва існує декілька моделей ведення бізнесу, кожна з яких має свої критерії та відповідає на питання “як саме бізнес розв’язує соціальну проблему?”. Серед них можна виділити чотири основні підходи:

1. Інноваційна модель. Соціальне підприємство створює нові послуги у соціальній, освітній, медичній, екологічній сферах; виготовляє соціально значущі товари, що вирішують соціальні проблеми та приносять прибуток. Це може включати антикорупційні послуги та зелені продукти. Прикладом такої компанії, яка бореться з корупцією, є система електронних державних закупівель. Одним із прикладів у сфері покращення екологічного продукту є *Zelenew Recycling Lab*, яка створює унікальні та корисні дизайнерські об’єкти пластикових відходів.
2. Модель працевлаштування. Соціальне підприємство здійснює соціальну інтеграцію та працевлаштовує понад 50% працівників із вразливих категорій населення (люди з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, ветерани, матері-одиначки, етнічні меншини тощо) і велику частину прибутку спрямовує на розвиток підприємства та створення нових робочих місць.
3. Модель генерування прибутку. Соціальне підприємство передає щонайменше 20% або весь прибуток щомісяця на розв’язання визначеної соціальної проблеми, тобто на діяльність громадської організації, благодійного фонду, соціального проекту тощо. Прикладом такого бізнесу в Україні є *Urban Space 100*.
4. Змішана модель. Соціальне підприємство працевлаштовує менш ніж 50% працівників із вразливих категорій населення та передає не менш ніж 10% прибутку щомісяця на розв’язання визначеної соціальної проблеми (*Бочарнікова, 2020*).

Слід зауважити, що в світовій практиці склалося розуміння, що соціальне підприємництво являє собою інноваційну діяльність, яка спрямована на розв'язання певного кола соціально значущих проблем, здійснення соціальних перетворень і вже потім отримання прибутку для розподілу (*Zabra ma in., 2018*). Проте, питання пріоритетності цілей в такій діяльності все ще залишається дискусійним. Більшість авторів вважають, що пріоритетними є соціальні мотиви діяльності, такі як розв'язання соціальних проблем, досягнення соціальної справедливості, загального добробуту. Окремі визначення надають однакового значення соціальним та економічним аспектам діяльності соціальних підприємств – виконуючи соціальну місію, вони є фінансово прибутковими (*Смаглій, 2014*).

До успішного прикладу моделі працевлаштування соціально виключених груп населення можна віднести піцерію “Veterano pizza”, яка заснована в Києві у 2015 році і працевлаштовує ветеранів війни. Засновник Veterano Pizza Леонід Остальцев, повернувшись з війни, розпочав власну справу. До роботи запросив знайомих і друзів-ветеранів. Так працює принцип “рівний рівному”. Ветерани розуміють потреби одне одного, довіряють одне одного. А у разі проявів посттравматичного стресового розладу чи депресивних настроїв можуть вчасно підтримати і скерувати до спеціаліста. Ветеранський бізнес стрімко розвивається. Запущено кластер Veterano Group, що допомагає іншим ветеранам запускати свої бізнеси та об'єднує їх. До Veterano Group належать Veterano Pizza, ресторан Veterano Resto, мережа кав'ярень Veterano Coffee, пекарня Veterano Brownie, охоронна фірма Veterano Guard, таксі Veterano Cab та інші (*Бочарнікова, 2020*).

Кафе кримськотатарської кухні «Мусафір» також є зразком даної моделі, в якому головною соціальною складовою є соціальна інтеграція та працевлаштування переселенців. З 2007-го по 2014-й заклад працював як традиційний бізнес у Бахчисараї, що в Криму. Але у 2014 році у зв'язку з анексією півострова та під тиском нової кримської влади кафе зачинилося. Разом зі своїми співробітниками заклад переїхав до Києва. Вимушені переселенці (співробітники) отримали фінансову підтримку від засновників підприємства й можливість і далі працювати в закладі.

На нашу думку, модель працевлаштування є дієвим підходом до ведення соціального бізнесу в умовах сучасних кризових явищ в Україні. Наразі вже існує потреба у працевлаштуванні внутрішньо переміщених осіб. Адаже за даними Міжнародної організації з міграції (МОМ) станом на 17 квітня 2022 року 17,5% населення в цілому є внутрішньо переміщеними особами в Україні, що еквівалентно 7,7 млн осіб. З 1 квітня кількість ВПО в країні збільшилась майже на 568 тис. осіб (8%) і на 1 229 тис. осіб (19%) порівняно з цифрою 16 березня, ця динаміка представлена на рисунку 2 (*Ukraine Internal Displacement Report..., 2022*).

Проте саме інноваційний підхід може стати поштовхом до відновлення економічного становища країни. Так, ефективним механізмом забезпечення створення інновацій є соціально відповідальний стартап, тобто стартап, створений з соціальною метою. Загалом під стартапом розуміють нещодавно створену компанію (можливо, ще не зареєстровану офіційно, але яка планує стати офіційною), в основі якої лежать

інновації або інноваційні технології, яка не вийшла на ринок або лише почала на нього виходити, а також яка володіє обмеженими ресурсами (*Руда і Лагода, 2017*).

Основні джерела фінансової підтримки соціальних підприємств

Постає питання звідки можна залучити кошти на започаткування та розвиток соціального стартапу. На даний час, найефективнішими джерелами фінансування для соціальних підприємств можуть стати:

- 1) Благодійні пожертви – разова фінансова підтримка від фізичних або юридичних осіб;
- 2) Краудфандинг – громада добровільно об'єднує свої гроші чи ресурси, як правило, через інтернет-платформи, щоб вирішити значущу соціальну проблему і зібрати необхідну суму для запуску соціального підприємства. Кошти є безповоротною фінансовою допомогою. Прибуток соціального підприємства скеровується на соціальну мету;
- 3) Краудінвестинг – фінансування з кола друзів, родини, знайомих, прихильників ідеї. Засновник отримує гроші в позику для запуску соціального підприємства. Цей стартовий капітал може бути повернений у повному обсязі. Відмінність краудінвестингу від краудфандингу в тому, що інвестори можуть отримувати частку в компанії та ухвалювати управлінські рішення;
- 4) Гранти – гроші або ресурси від міжнародних донорських організацій чи бізнес-компаній для впровадження чітко визначеної діяльності з соціальним впливом, що відповідає цілям та сфері роботи грантодавця. Кошти є безповоротною фінансовою допомогою. Наприклад:
 - грантове фінансування (співфінансування),
 - грантове фінансування від міжнародних організацій,
 - грантове фінансування від бізнес-компаній,
 - грантове фінансування від соціальних підприємств (*Бочарнікова, 2020*).

Серед механізмів фінансового забезпечення краудфандинг вважається найбільш ефективним. Проте, слабкий розвиток українського фондового ринку не дозволяє повноцінно використовувати його можливості та інструменти. Практично краудфандинг дає можливість залучити до реалізації проєкту соціальної дії значну кількість суб'єктів, які зацікавлені в його реалізації, бо відповідають власними вкладеними коштами.

Саме поняття краудфандингу (англ. Crowdfunding) – це співпраця людей, які добровільно об'єднують свої гроші або інші ресурси разом, як правило через Інтернет, щоб підтримати зусилля інших людей або організацій, таким чином, люди підтримують проєкти, які їх зацікавили. Метою краудфандингу є пошук інвесторів для реалізації певної бізнес ідеї, здатної принести вигоду всім учасникам бізнесу. Частіше за все краудфандинг здійснюється через краудфандингові платформи. Вони передбачають, що спонсори для подальшої винагороди отримують право на надання послуг, отримання нових технологій або право користуватися кінцевим продуктом (*Михальчук і Бендюг, 2021*).

Таке фінансування є безповоротною інвестицією в діяльності соціального підприємства. Краудфандингові проєкти в соціальному підприємстві – це спосіб залучення широкого кола членів суспільства до практики розв'язання соціальних

проблем, особливо в умовах недостатності фінансових можливостей держави. На базі краудфандингу підприємці можуть реалізувати соціальні проекти у надзвичайно широкому спектрі дії і охоплення, а, наприклад, соціальне підприємництво, соціальні стартапи отримують унікальні можливості залучення представників суспільної аудиторії на засадах безпосередньої фінансової участі, відповідальності тощо (Дюк, 2019).

Варто зазначити, що науковці ще не мають одностайної думки щодо краудфандингу. Прихильники краудфандингу стверджують, що він допомагає хорошим ідеям, які не відповідають формам традиційного сприйняття фінансистів, пробитися і отримати гроші завдяки мудрості натовпу. Якщо проект «втягнувся», тобто стартував збір коштів, то це для підприємця означає ще більше шансів на успіх, адже його потенційні майбутні клієнти долучаються до творення бізнесу і на додаток до цього ще і рекламують цей проект з уст в уста. Недоліком є лише те, що ідея мусить бути повністю розкритою на сайті, аби отримати підтримку людей, тому вона є вразливою і може бути вкраденою чи перехопленою конкурентами (Красномовець, 2016).

Але саме благодійні пожертви та краудфандинг є на часі актуальними. Український ринок краудфандингу наразі знаходиться на початковому етапі становлення, тому особливості його розвитку мають деякі відмінності від світових. Для України краудфінансування явище нове, недостатньо розвинене як за кількістю платформ, так і за масштабами реалізованих проектів. Проте, це найпростіший спосіб залучити кошти в той час, коли українці хочуть і можуть робити грошові внески не тільки на армію та волонтерство (до благодійних фондів), а й у бізнес, а саме у соціальні підприємства, які надалі стануть рушійною силою у відбудові економіки України.

Висновки

Таким чином, соціальний підприємництво – це унікальний вид бізнесу для України, мета якого одразу поєднує вирішення актуальних соціальних проблем та отримання прибутку.

Наразі, збільшення значення цієї відносно нової для України сфери бізнесу пов'язане з відповіддю суспільства на соціальні, економічні та політичні виклики, що зросли внаслідок повномасштабної військової агресії росії проти України.

Інноваційна підхід до ведення соціального бізнесу може бути втілений як соціальні стартапи, які за допомогою інновацій можуть допомогти побороти дестабілізацію соціально-економічної ситуації в країні та залучити додаткові іноземні інвестиції.

Україна готова до виклику, саме соціальне підприємництво може стати порятунком на шляху відновлення економічного, соціального та політичного становища нашої держави. Соціальний бізнес дасть змогу вирішити такі проблеми як працевлаштування переселенців, ветеранів, надати фінансову підтримку цим соціальним групам, а також бізнесу, що постраждав під час війни.

Список джерел інформації:

1. Бочарнікова, А.В. (2020). *SimpleSe. Про соціальне підприємництво – просто! [посібник підприємця]*. Київ: СТ-Друк.

2. Дюк, А.А. (2019). Краудфандинг як механізм розвитку соціального підприємництва. *Modern Economics*, 18(2019), 43-48. Отримано 28 березня 2022 року за [https://doi.org/10.31521/modecon.V18\(2019\)-07](https://doi.org/10.31521/modecon.V18(2019)-07)
3. Завадських, Г.М. і Тебенко, В.М. (2020). Практичні аспекти становлення соціального підприємництва в Україні. *Бізнес Інформ*, 11, 177-185.
4. Зелена книга соціального підприємництва в Україні (2019). Український Форум Благодійників. Київ.
5. Каталог соціальних підприємств України 2016-2017 рр. (2017). Видавн. дім «Києво-Могилянська академія». Отримано 26 березня 2022 року за https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/kataloh-sotsial-nykh-pidpryemstv-ukrainy-2016-2017-rr/
6. Красномовець, В.А. (2016). Сучасний стан та перспективи розвитку краудфандингу в Україні. *Збірник наукових праць “Сучасні підходи до управління підприємством”*, 1, 244-257.
7. Михальчук, А. і Бендюг, Є. (2021). Методи залучення фінансових ресурсів для розвитку соціального підприємництва. *Економіка та суспільство*, 32.
8. Мохаммад, Ю. (2020, 8 січня). Соціальний бізнес. Отримано 3 квітня 2022 року за www.muhammadyunus.org/post/2113/social-business
9. Практичний аналіз розвитку соціального підприємництва (2019). Координатор проєктів ОБСЄ в Україні. Отримано 17 березня 2022 року за <https://www.osce.org/files/f/documents/a/9/426392.pdf>
10. Руда, М.В. і Лагода, О.Б. (2017). Соціально відповідальні стартапи: сутність, світові тенденції та проблеми розвитку в Україні. *Електронне наукове фахове видання “Економіка і суспільство”*, 9, 619-626.
11. Смаглій, К. (2014). *Зміни творить кожен із нас: соціальне підприємництво та стратегічна філантропія*. Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська Академія”.
12. Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight (2006). *Journal of World Business*, 41, 36-44.
13. The rise of the social enterprise (2018). Deloitte Global Human Capital Trends. Отримано 20 березня 2022 року за https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/us/articles/HCTrends2018/2018-HCTrends_Rise-of-the-social-enterprise.pdf
14. Ukraine Internal Displacement Report “General population survey” (2022). Round 3. April 17, 2022. Отримано 5 березня 2022 року за https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/iom_ukraine-displacement-report_round3_eng.pdf
15. Zahra, S., Rawhouser, H., Bhawe, N., Neubaum D., & Hayton J. (2018). Globalization of social entrepreneurship opportunities. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 2 (2), 113-117.

Додатки

Таблиця 1. Визначення соціального підприємництва

Автор	Визначення
Мохаммад Юнус, міжнародний експерт, професор [8]	Це – бізнес із соціальною метою. Створений для покращення життя інших людей. Мету бізнесу не зведено до отримання фінансової вигоди засновником, вона полягає у створенні соціальної цінності для громади чи суспільства загалом і подолання суспільно значущої проблеми
Аліна Бочарнікова, тренерка з соціального підприємництва [1]	Це розв'язання чи пом'якшення соціальних проблем за допомогою бізнес-інструментів в інноваційний спосіб
Зелена книга соціального підприємництва в Україні [4]	Бізнес із соціальними цілями, доходи якого реінвестуються в реалізацію місії або на благо спільноти, а не розподіляються між акціонерами і власниками
Дослідники Дж. Меїр (Maier J.) та І.Марті (Marty I.) [12]	Інноваційна модель надання продуктів і послуг, спрямованих на задоволення базових потреб (прав), що перебувають поза увагою політичних та економічних інституцій
Влад Малащенко, засновник інклюзивної пекарні Good Bread from Good People [1]	Це можливість створювати інклюзивні робочі місця для соціально ізольованих груп людей, виготовляти потрібні населенню товари й послуги, бути корисним для оточення і щодня робити важливе

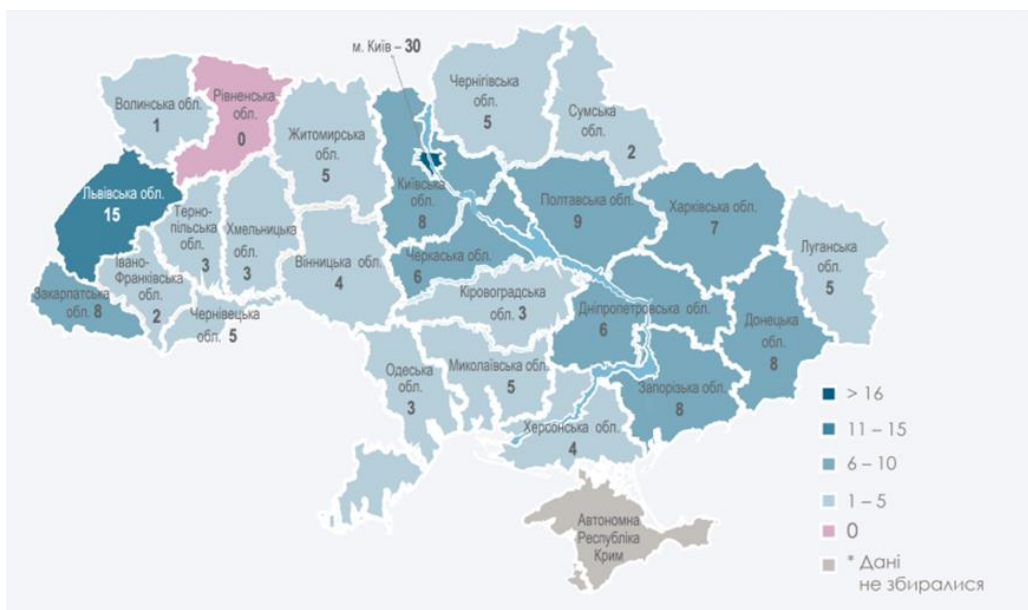

Рисунок 1. Розташування соціальних підприємств у регіонах України станом на 2017 рікю (*Каталог соціальних підприємств України...*, 2017)

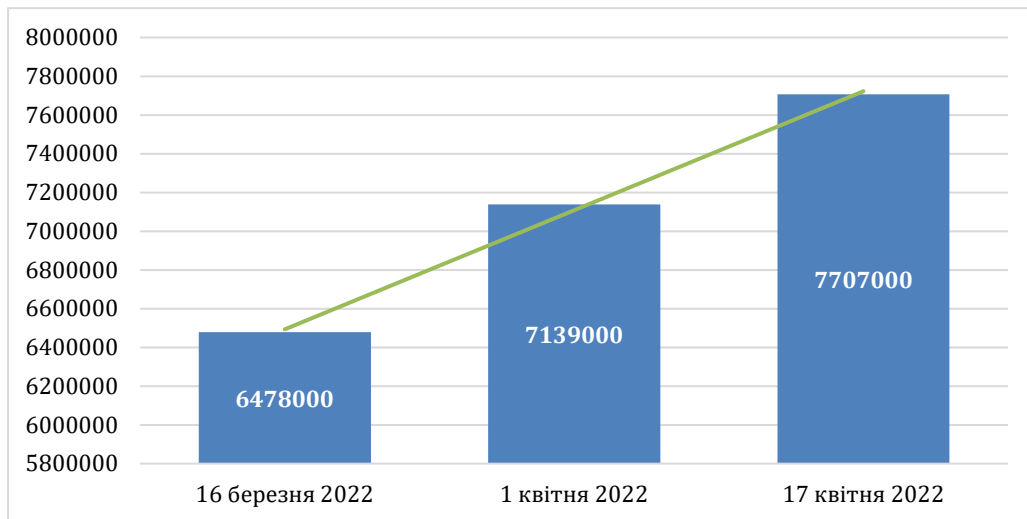

Рисунок 2. Кількість внутрішньо переміщених осіб станом на 17 квітня 2022 року.
Складено авторами на основі (*Ukraine Internal Displacement Report...*, 2022)

Iryna N. Korostashova, Associate Professor, PhD in Law, Associate Professor, Department of Law Protection and Criminal Law Disciplines, Primary Scientific Institute of Law and International Legal Guidelines, the University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine.
ORCID: 0000-0003-4024-802X.

“Rule of law” principle in the organisation and activity of law enforcement authorities of Ukraine

Abstract: The article is devoted to the issues of normative-legal regulation of the “rule of law” principle in the laws regulating the organisation and activity of law enforcement authorities of Ukraine and the problems of its implementation by officials of these enforcement authorities. The author of the article determines the levels of legal regulation of the “rule of law” principle, analyses its essence and content and composition of its substantive elements. The system of law enforcement authorities has been researched and three groups of such authorities have been highlighted. The first group includes law enforcement agencies, which are divided into two subgroups: of narrow specialisation – authorised to provide criminal law protection and broad specialisation – authorised to implement – criminal law protection and administrative protection. The second group includes law enforcement authorities to carry out administrative and legal protection (control and supervision). The third group includes human rights bodies and persons providing public services. The analysis of the meaning of the term “law enforcement agencies” used in the Constitution of Ukraine was realised. The analysis of the norms of national legislation regulating the organisation and activity of law enforcement agencies on the existence of standardisation of the “rule of law” principle, determination of its content and the existence of a mechanism for implementing the of “rule of law” principle in the activities of law enforcement officials. Certain shortcomings of legal regulation were revealed. Proposals for improving national legislation governing the organization and activities of law enforcement agencies have been formulated. Proposals are provided, the implementation of which will raise the level of knowledge and legal culture of law enforcement officers and facilitate their exercise of powers in accordance with the “rule of law” principle like improve of internal (departmental) and of external (extrajudicial) control (including judicial) over law enforcement authorities.

Keywords: rule of law, law enforcement authorities, law enforcement agencies, criminal legal protection, administrative legal protection, mechanism of legal regulation.

Ірина Миколаївна Коросташова, к.ю.н., доцент, доцент, Кафедра правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін, ННІ права та міжнародно правових відносин, Університет митної справи та фінансів, Дніпро, Україна. ORCID: 0000-0003-4024-802X.

Принцип «верховенства права» в організації та діяльності правоохоронних органів України

Анотація: Статтю присвячено питанням нормативно-правового регулювання принципу «верховенства права» в законах, що регулюють організацію та діяльність правоохоронних органів України та проблемам його реалізації посадовими та службовими особами цих органів. Автором статті визначено рівні правового регулювання принципу «верховенства права», проведено аналіз його сутності та змісту та складу його субстантивних елементів. Досліджено систему правоохоронних органів та виділено три групи таких органів. До першої групи входять органи правопорядку, що поділяються на дві підгрупи: вузькоспеціалізовані – уповноважені на

здійснення кримінально-правового захисту та широкої спеціалізації – уповноважені на здійснення кримінально-правового захисту і адміністративно-правової охорони. До другої групи входять органи уповноважені на здійснення адміністративно-правової охорони (контрольно-наглядові). До третьої групи віднесено правозахисні органи та осіб, що надають публічні послуги. Проведено аналіз змісту терміну «органи правопорядку», що застосовується в Конституції України. Здійснено аналіз норм національного законодавства, що регулює організацію та діяльність органів правопорядку на предмет наявності в засадах діяльності цих органів принципу «верховенства права», визначення його змісту та наявності механізму реалізації принципу «верховенства права» в діяльності посадових та службових осіб органів правопорядку й виявлено хиби правового регулювання. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства, що регулює організацію та діяльність органів правопорядку. Надано пропозиції реалізації яких дозволить підняти рівень знань та правової культури правоохоронців і сприяти виконанню ними повноважень у відповідності до принципу «верховенства права», а також сприятимуть підвищенню ефективності внутрішнього (відомчого) та зовнішнього (позавідомчого) контролю (в тому числі судового) за діяльністю правоохоронних органів.

Ключові слова: верховенство права, правоохоронні органи, органи правопорядку, кримінально-правовий захист, адміністративно-правова охорона, механізм правового регулювання.

Ирина Николаевна Коросташова, к.ю.н., доцент, Кафедра правоохранительной деятельности и уголовно-правовых дисциплин, УНИ права и международно-правовых отношений, Университет таможенного дела и финансов, Днепр, Украина.
ORCID: 0000-0003-4024-802X.

Принцип «верховенства права» в организации и деятельности правоохранительных органов Украины

Аннотация: Статья посвящена вопросам нормативно-правового регулирования принципа «верховенства права» в законах, регулирующих организацию и деятельность правоохранительных органов Украины, а также проблемам его реализации должностными лицами этих органов. Автором статьи определены уровни правового регулирования принципа «верховенства права», проведен анализ его сущности, содержания и состава его субстантивных элементов. Исследована система правоохранительных органов и выделены три основных группы правоохранительных органов. В первую группу входят органы правопорядка, которые делятся на две подгруппы: узкоспециализированные – уполномоченные на осуществление уголовно-правовой защиты и широкой специализации – уполномоченные на осуществление уголовно-правовой защиты и административно-правовой охраны. Во вторую группу входят органы уполномоченные на осуществление административно-правовой охраны (контрольно-надзорные). К третьей группе отнесены правозащитные органы и лица, предоставляющие публичные услуги. Проведен анализ содержания термина «органы правопорядка», применяемого в Конституции Украины. Осуществлен анализ норм национального законодательства, регулирующего организацию и деятельность органов правопорядка на предмет наличия в основе деятельности этих органов принципа «верховенства права», определения его содержания и наличия механизма реализации принципа «верховенства права» в деятельности должностных лиц органов правопорядка. Выявлены недостатки правового регулирования. Сформулированы предложения по усовершенствованию национального законодательства, регулирующего организацию и деятельность органов правопорядка. Представлены предложения, реализация которых позволит поднять уровень знаний и правовой культуры правоохранителей и способствовать выполнению ими полномочий в соответствии с принципом «верховенства права», а также будут способствовать повышению эффективности внутреннего (ведомственного)

и внешнего (вневедомственного) контроля (в том числе судебного) за деятельностью правоохранительных органов.

Ключевые слова: верховенство права; правоохранительные органы; органы правопорядка; уголовно-правовая защита; административно-правовая охрана; механизм правового регулирования.

Вступ

Серед органів публічної влади, саме правоохоронні органи, наділені державою найбільш широкими повноваженнями, що безпосередньо пов'язані з обмеженням прав і свобод людини у випадках передбачених законодавством. В ряді випадків права людини задля забезпечення суспільного інтересу, у випадках та в порядку передбаченому законом, можуть і повинні обмежуватися. Однак подекуди зустрічаються непоодинокі випадки порушення прав і свобод людини посадовими та службовими особами правоохоронних органів. Зазначене підриває довіру до правоохоронних органів та публічної влади в цілому.

Одним із основних стандартів у взаємодії публічної влади та людини, що нерозривно пов'язаний із поняттями «демократія» та «права людини» у всьому світі визнається принцип «верховенства права».

Відповідно до ч. 1 ст. 8 Конституції України: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» (*Конституція України*). «Принцип верховенства права - це юридично обов'язкова норма сучасного українського правопорядку» – зазначає С.П. Головатий. «На сьогодні він виступає як неодноразово й трирівнево узаконений юридичний принцип новітньої системи українського права, а тому є обов'язковим до вжитку в ділянках нормотворчої, правоохоронної та правозастосовчої діяльності (*Головатий, 2006:1409*).

Перший (найвищий) рівень узаконення цього принципу – є конституційним (Конституційний Договір від 8 червня 1995 р. та ст. 8 Конституції України 1996 року). Другий – міжнародний (приєднання України до Статуту Ради Європи 31 жовтня 1995 року та ратифікації Верховною Радою України 17 липня 1997 року Європейської Конвенції з прав людини). Третій – відбувається під час прийняття законів, що регулюють організацію та діяльність органів публічної влади, і, зокрема правоохоронних органів.

Протягом останнього десятиліття в Україні відбувається процес «узаконення» принципу верховенства права третього рівня, що полягає у його декларуванні в спеціальних законах, що регулюють організацію та діяльність правоохоронних органів, їх посадових та службових осіб, визначенні національним законодавцем змісту принципу «верховенство права», а також формуванні правового механізму реалізації вказаного принципу судовими та правоохоронними органами, їх посадовими та службовими особами в суспільне життя. Але, слід сказати, що ситуація в цьому секторі поки що суттєво не змінилась. Зазначене викликає необхідність у проведенні дослідження стану та якості правового регулювання основних засад організації та діяльності правоохоронних органів, зокрема тих, що за своєю сферою діяльності та функціональним призначенням мають

найбільш широкі повноваження щодо обмеження прав і свобод людини у передбачених законом випадках.

Верховенство права як один з проявів справедливості та розумності присвячено праці: Б.І. Андрусішина, А.О. Головка, І.П. Голосніченка, А.П. Зайця, В.М. Кампо, А.М. Колодія, В.В. Копейчікова, О.Л. Копиленко, О.В. Петришина, В.Ф. Погорілка, П.М. Рабіновича, А.О. Селіванова, В.Ф. Сіренка, О.Ф. Скакун, Ю.М. Тодики, Ю.С. Шемшученка та інших. Визначенню змістових характеристик верховенства права, тлумаченню принципу верховенства права Конституційним Судом України, а також відображенню цього принципу в галузевому законодавстві приділили увагу і вчені-правники: Т.Я. Багрій, Л.Л. Богачова, П.О. Баранчик, С.П. Головатий, М.І. Козюбра, І.М. Коросташова, Р.О. Падалка, О.В. Сачко, М. І. Смокович, В.М. Тертишник, С.В. Шевчук та ін.

Метою статті є дослідження сутності та змісту принципу «верховенства права», стану та якості його правового регулювання у процесуальному та спеціальному законодавстві, що визначає організацію та діяльність органів публічної влади, зокрема правоохоронних органів (органів правопорядку), їх посадових та службових осіб, які наділені найбільшим обсягом повноважень з обмеження прав і свобод людини у передбачених законом випадках.

Для досягнення мети дослідження поставлено такі завдання:

- провести аналіз сутності та змісту принципу «верховенства права»;
- здійснити аналіз норм національного законодавства, що визначають організацію та діяльність правоохоронних органів (органів правопорядку), що наділені найбільш широкими повноваженнями із обмеження прав і свобод громадян на предмет наявності в них норм, що визначають «верховенство права», як базовий принцип діяльності таких органів, визначають його зміст, а також механізм реалізації;
- формулювання пропозицій стосовно удосконалення законодавства, що регулює організацію та діяльність низки правоохоронних органів, а також пропозиції щодо проведення інших заходів, які мають забезпечити функціонування правоохоронних органів на засадах верховенства права.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для юридичної науки, теорії конституціоналізму та діяльності публічної влади, принцип «верховенства права» сьогодні не є чимось новим, оскільки на доктринальному рівні концепція «верховенства права» (“the rule of law”) у сучасному її розумінні була сформульована ще наприкінці XIX ст. англійським лібералом, правником-конституціоналістом, професором А. Дайсі. Саме Альберт Дайсі більше ста двадцяти років тому визначив низку складових елементів «верховенства права», серед яких: «законність..., юридична визначеність... та рівність усіх перед законом...» (*Dicey, 1897:185, 193*).

Дайсі А. вважав, що дискреційні повноваження влади призводять до свавілля, й тому їх заперечував, а верховенство права (а саме така його складова, як «юридична визначеність») має бути протиположною дискреційних повноважень влади й не допускати з її боку свавілля. Зазначене обумовило певне несприйняття категорії «юридична

визначеність» протягом тривалого часу, оскільки цей елемент «верховенства права» розумівся, як заперечення втручання влади у суспільне життя чи життя індивіда. В результаті чого концепція «верховенства права» довгий час сприймалася, як надзвичайна спірна (*Коросташова, 2020:34-35*).

Не зважаючи на це, концепція «верховенства права» поступово отримала подальший розвиток, як на національних рівнях, так і на міжнародному рівні. Трансформація доктрини «верховенства права» в один з основних принципів демократичних держав, відбулася вже у середині ХХ століття і з того часу почала набувати розвитку у міжнародному праві та національних законодавствах країн, що стали на шлях демократичного розвитку.

До засад принципу «верховенства права» на доктринальному рівні відносять дві основні складові:

- 1) концепція природних прав людини, що на міжнародному рівні втілена в нормах Загальної декларації прав людини 1948 року та Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року;
- 2) суспільний договір (неписаний кодекс правил з співіснування влади та суспільства, що визначає модель організації публічної влади, яка в обмін на делегування їй громадянами низки своїх прав, забезпечує додержання, охорону та захист публічної владою природних прав людини).

У монографії «Верховенство права» С.П. Головатий зазначає: «Принципові положення вчення про суспільний договір у сучасному цивілізованому світі складають основу кожного конституційного порядку, де модель організації державної влади відповідає меті та завданню забезпечення природних прав людини, завдяки чому, власне, здійснюється і досягається інституціоналізація верховенства права» (*Головатий, 2006:1429*).

На думку М.І. Козюбри: «...в понятті верховенства права, переплітаються правові та політичні, культурні й етичні мотиви, внутрішньодержавні та міжнародні, національні, цивілізаційні й загальнолюдські аспекти, наукова істина і цінності добра та справедливості, досягнення правової теорії та практичний юридичний досвід, правові ідеї і здоровий глузд. Усе це робить цю категорію досить динамічною, що не дає змоги втиснути її в рамки будь-якої юридичної дефініції» (*Козюбра, 2010:7*).

П.М. Рабінович звертає увагу на те, що на засадах “інтегрального” підходу до з’ясування сутності верховенства права побудоване і його розуміння Європейським Судом з прав людини, який, традиційно уникаючи вичерпного визначення цього термінопоняття (як, до речі, й багатьох інших), постійно збагачує його зміст все новими “важливими елементами” (*Рабінович та Луців, 2012:11*).

В.М. Тertiшник визначає поняття «верховенство права», як – «...систему правового і суспільного устрою, де природні права і свободи людини знайшли законодавче закріплення, визнані найвищою цінністю суспільства, а їх забезпечення стає пріоритетом держави, де сама влада перебуває під контролем закону, обмежується правом, а саме право створює таку систему правовідносин, за якої максимально усуваються можливості свавілля чиновників. Благодійна влада організує суспільство, утримуючи його в спокої і злагоді, найменшою мірою обмежуючи свободу людей» (*Тertiшник, 2009:16-17*).

Сьогодні на міжнародному рівні визнано, що принцип «верховенства права» складається із низки елементів, кількість та зміст яких змінюється в часі та просторі, що свідчить про комплексність цього важливого принципу та гнучкість його змісту. Так, Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія) у доповіді №512/2009 «Верховенство права», дійшла висновку, що «верховенство права дійсно є основоположним і загальноєвропейським стандартом, який спрямовує і обмежує реалізацію демократичної влади» (*Венеційська Комісія..., 2011:16*). Крім того, у вказаній доповіді члени Венеційської комісії на підставі узагальнення наукових праць видатних правників з різних країн світу, дійшли згоди щодо матеріальних (субстантивних) елементів принципу «верховенства права», до яких віднесено: «а. Законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес уведення в дію приписів права; б. Юридична визначеність; с. Заборона свавілля; d. Доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; е. Дотримання прав людини; f. Заборона дискримінації й рівність перед законом» (*Венеційська Комісія..., 2011:177*).

Тлумачення ж змісту і значення складових цього міжнародного стандарту діяльності публічної влади здебільшого є прерогативою Європейського суду з прав людини. Офіційне тлумачення змісту принципу «верховенства права» та його субстантивних елементів також має місце у низці рішень Конституційного суду України.

Реалізація державою правоохоронної функції передбачає створення судової системи та системи правоохоронних органів, що мають забезпечити ефективне виконання правоохоронної функції держави, а їх організація та діяльність має здійснюватися відповідно до принципу верховенства права (*Коросташова, 2021:48*).

Аналіз норм законодавства, що визначають організаційні засади та обсяг повноважень правоохоронних органів дозволив розробити їх класифікацію. «Виділено три групи правоохоронних органів: перша група – органи правопорядку, серед яких вузькопрофільні (вузькоспеціалізовані – призначенням яких є кримінально-правовий захист) і ті, на які покладено дві або більше функцій держави у різних сферах її діяльності (кримінально-правовий захист та адміністративно-правову охорону тощо). Друга група – органи адміністративно-правової охорони (контрольно-наглядові) – найбільш численна група органів, що виконують функції у різних сферах діяльності держави. Третя група – правозахисні органи й особи (котрі надають публічні послуги), які реалізують інші правозахисні функції у різних сферах діяльності держави» (*Коросташова, 2021:52*).

Саме перша група правоохоронних органів в цій класифікації (органи правопорядку) наділені найбільш широкими повноваженнями щодо обмеження прав і свобод громадян. Тому законодавче встановлення серед стандартів діяльності цієї категорії правоохоронних органів принципу «верховенства права» та обмеження їх дискреційних повноважень – є важливим кроком в організації їх діяльності в дусі «верховенства права».

Слід звернути увагу на те, що термін «органи правопорядку» з'явився в національному законодавстві після проведення конституційно-правової реформи 2016 року (щодо правосуддя). З аналізу вищевказаної норми випливає, що законодавець на конституційному рівні назвав «органами правопорядку» саме ті правоохоронні органи, що уповноважені на здійснення «негласних та інших слідчих і розшукових дій»

(*Конституція України, п. 2 ч. 1 ст. 131-1*). Тобто до «органів правопорядку» законодавець відніс:

- 1) органи досудового розслідування, вичерпний перелік яких визначено ст. 38 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) (*Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012*);
- 2) органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, перелік яких визначено ч. 6 ст. 246 КПК України (*Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012*) і ст. 5 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» (*Про оперативно-розшукову діяльність, 1992*).

Виходячи з аналізу вищевказаних норм, органи правопорядку можна поділити на дві підгрупи. Перша підгрупа – органи, відповідні підрозділи яких уповноважені на здійснення негласних та інших слідчих і розшукових дій (зазначені у ст. 38 КПК України (органи досудового розслідування)), серед яких:

- 1) вузькоспеціалізовані, що здійснюють лише кримінально-правовий захист (НАБУ, ДБР);
- 2) широкої спеціалізації, такі що уповноважені на здійснення кримінально-правового захисту й адміністративно-правової охорони тощо (Національна поліція, СБУ й інші органи, зазначені у ст. 38 КПК України (органи досудового розслідування) і ч.6 ст. 246 КПК України, а також ст. 5 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» (органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, однак цей вид діяльності не є їх основною функцією), а також Національна Гвардія України, що є «військовим формуванням з правоохоронними функціями» (*Про Національну Гвардію України, ч. 1 ст. 1*), яка серед іншого є відповідальною за підтримання та відновлення правопорядку (*Про Національну Гвардію України, пп. 12-14 ч. 1*).

Крім того, за сукупністю завдань, визначених у п. 2 ч. 1 ст. 131-1 Конституції України (переважна більшість яких знаходиться у площині «кримінальної юстиції») та роллю у кримінальному провадженні («організація та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження...») (*Конституція України, п. 2 ч. 1 ст.131-1*), до цієї групи також слід віднести і прокуратуру.

Друга підгрупа – органи, відповідні підрозділи яких уповноважені на здійснення негласних та інших слідчих і розшукових дій (*Про оперативно-розшукову діяльність, ст. 5*), що одночасно уповноважені на виконання інших зовнішніх функцій, ніж боротьба зі злочинністю і які не увійшли до інших підгруп (Служба зовнішньої розвідки, управління державної охорони та розвідувальний орган Міноборони). Отже суб`єктний склад органів правопорядку є доволі широким.

Необхідність забезпечення додержання принципу «верховенства права» правоохоронними органами, їх посадовими та службовими особами під час виконання ними своїх повноважень, обумовили потребу у визначенні стандартів їх діяльності зокрема змісту принципу «верховенства права» безпосередньо в спеціальних законах, що регулюють організацію та діяльність цих органів. Тому принцип «верховенства права», нині декларується не тільки в Основному законі держави, а також за останні роки з`явився у нормах процесуальних законів та у нормах низки спеціальних законів, що регулюють організацію та діяльність правоохоронних органів України (в переважній більшості

органів правопорядку), як із розкриттям змісту цього принципу, так і без такого. Наприклад, «верховенство права» визначено законодавцем однією із засад діяльності: прокуратури (*Про прокуратуру, п. 1 ч. 1 ст. 3*); Національного антикорупційного бюро України (*Про Національне антикорупційне бюро України, п. 1 ч. 1 ст. 3*) та Бюро економічної безпеки України (*Про бюро економічної безпеки України, п. 1 ч. 1 ст. 3*), хоча у вищевказаних законах зміст цього принципу не розкривається.

Крім того, слід сказати, що у низці законів, зокрема у Кримінальному процесуальному кодексі України, ЗУ «Про Національну поліцію», та ЗУ «Про Державне бюро розслідувань», законодавець визначив зміст принципу «верховенства права», водночас звузивши його. Тому у національному законодавстві вказаний принцип (стандарт діяльності публічної влади, правоохоронних органів, їх посадових та службових осіб) сьогодні має досить обмежене визначення, що не відображає його складний і багатогранний зміст та сутність.

Наприклад, у ст. 8 КПК України, визначено, що: «Кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ч. 1). Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» (ч. 2) (*Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012*).

Визначення змісту окремих складових (субстантивних) елементів принципу верховенства права, також знайшло своє відображення, в нормах КПК України у якості окремих принципів діяльності правоохоронних та судових органів. Зокрема це стосується таких складових принципів верховенства права, як: законність (*Кримінальний процесуальний кодекс України, ст. 9*), рівність перед законом (*Кримінальний процесуальний кодекс України, ст. 10*), доступ до правосуддя (*Кримінальний процесуальний кодекс України, ст. 21*). Крім того, в КПК України визначено зміст низки прав людини: «Повага до людської гідності» (ст. 11), «Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність» (ст. 12), «Недоторканність житла чи іншого володіння особи» (ст. 13), «Гасмниця спілкування» (ст. 14), «Невтручання у приватне життя» (ст. 15), «Недоторканність права власності» (ст. 16), «Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини» (ст. 17) (*Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012*) та ін.

Натомість в нормах КПК України не згадуються й відповідно не визначено зміст таких складових принципів верховенства права, як: юридична визначеність; заборона свавілля й заборона дискримінації.

Також слід сказати, що аналіз ч. 2 ст. 8 КПК України (*Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012*) свідчить, про те, що всі органи, що мають повноваження на виконання будь-яких процесуальних дій у кримінальному провадженні мають застосовувати принцип верховенства права з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який у своїх рішеннях тлумачить зміст складових елементів вказаного принципу. Тобто коло суб'єктів, яких безпосередньо стосується ця норма є досить широким. Серед цих суб'єктів:

- 1) судова влада (суди, судді), для якої сьогодні робота з рішеннями ЄСПЛ є природньою, хоча й недостатньою, оскільки системна робота з узагальнення практики ЄСПЛ в судовій системі не спостерігається;
- 2) правоохоронні органи, зокрема ті, що відносяться до органів правопорядку.

Однак на відміну від судів, в системі органів правопорядку сьогодні робота з рішеннями ЄСПЛ не проводиться. Сьогодні жоден з цих органів не має у своїй структурі підрозділів (осіб), на яких безпосереднього було б покладено завдання з узагальнення практики ЄСПЛ, а вивчення практики ЄСПЛ кожним співробітником правоохоронного органу, що має повноваження на виконання процесуальних дій у кримінальному провадженні представляється технічно неможливим, у зв'язку із трудомісткістю цієї роботи. Все це й зокрема відсутність у вільному доступі системних узагальнень практики ЄСПЛ (для ознайомлення з нею правоохоронців), проведених іншими суб'єктами, свідчать про відсутність механізму реалізації вищевказаної норми в діяльності органів правопорядку. Зазначене також вказує на те, що ця норма КПК України в частині її реалізації органами правопорядку є суто декларативною. Однак з огляду на те, що кінцеве рішення у кримінальному провадженні, що передається для розгляду до суду приймається саме судовою владою – становить певні гарантії звернення суду до практики ЄСПЛ у разі, якщо постане питання з вирішення питань стосовно порушення принципу «верховенства права» під час виконання правоохоронцями процесуальних дій та (або) прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

У ЗУ «Про Національну поліцію» зміст принципу «верховенства права» визначено законодавцем за аналогією із ст. 8 КПК України Так, згідно ч. 1 ст. 6 ЗУ «Про національну поліцію»: «Поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ч. 1). Крім того, ч.2 цієї статті також містить норму про те, що: «Принцип верховенства права застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» (*Про Національну поліцію, 2015*). Отже у цій нормі законодавець вказав на необхідність урахування практики ЄСПЛ органами, посадовими та службовими особами поліції, повноваження яких не обмежуються процесуальними діями у кримінальному провадженні, а є набагато ширшими (див. ст. 2, 23 ЗУ «Про національну поліцію»), оскільки крім кримінально-правового захисту поліція, уповноважена й на виконання функцій адміністративно-правової охорони (*Коросташова, 2015:66-72*).

Слід звернути увагу й на те, що під час виконання поліцією адміністративних процедур, чи поліцейських заходів у всьому їх різноманітті, на відміну від кримінального процесу здійснення судового контролю (як, доречі, і прокурорського нагляду) за діяльністю поліції цими процедурами не передбачено. Крім того, в адміністративних процедурах часто має місце дискреція.

«Дискреційні повноваження – це повноваження, які залишають адміністративному органу певну свободу щодо рішення, що має бути прийняте, яке дозволяє йому обрати з кількох юридично прийнятних рішень те, яке він вважає найбільш доцільним» (*Council of Europe Committee of Ministers, 1980:8*).

З приводу дискреції ще А. Дайсі зауважував, що «абсолютне верховенство або переважання норм закону на відміну від впливу довільної влади виключає наявність свавілля, прерогативи чи навіть широкої дискреційної влади» (*Dacey, 1897:193*). Тобто, він вважав, що дискреційні повноваження влади призводять до свавілля, й тому їх заперечував, а верховенство права (а саме така його складова, як «юридична визначеність») має бути протиположною дискреційних повноважень влади й не допускати з її боку свавілля.

Поняття дискреції безпосередньо пов'язане з поняттями «юридична визначеність» (“legal certainty”) та «заборона свавілля» (“prohibition of arbitrariness”). Юридична визначеність (передбачуваність) означає, що «...закон, який надає державному органу свободу розсуду, повинен вказувати сферу дії цього розсуду. Це було б усупереч верховенству права, щоб юридичний розсуд, наданий виконавчій владі, виражався в термінах необмежена влада. Отже, закон має вказувати обсяг будь-якого такого розсуду та спосіб його здійснення з достатньою ясністю, щоб забезпечити людині належний захист від свавілля» (*Council of Europe Committee of Ministers, 1980:8*).

Принцип верховенства права: «...є комплексним (багатоскладовим) основоположним началом, що одночасно є одним із супутніх нематеріальних елементів механізму адміністративно-правового регулювання, і якого у своїй діяльності має дотримуватися публічна влада на етапах застосування та виконання законів, і в першу чергу, на етапі нормотворчості» (*Коросташова, 2019:56*). Тому, звуженість змісту принципу «верховенства права» в нормах ЗУ «Про Національну поліцію» та інших законах, а також відсутність у цьому законі та інших нормативно-правових актах, що регулюють діяльність поліції механізму реалізації ч. 2 ст. 6 базового закону, вказує на те, що сьогодні ця норма також має лише декларативний характер. Крім того, наявність надто широких дискреційних повноважень у нормативно-правових актах, що визначають порядок виконання поліцією різноманітних адміністративних процедур та поліцейських заходів обумовлює вирішення тих чи інших питань на вільний розсуд правоохоронців. Зазначене обумовлює й прояви свавілля, оскільки грань між дискрецією і свавіллям є дуже тонкою.

Різниця ж між нормами ст. 8 КПК України, ст. 6 ЗУ «Про Національну поліцію» та ст. 3 Закону України «Про державне бюро розслідувань» (*Про державне бюро розслідувань, 2015*), якою визначено засади діяльності Державного бюро розслідувань (зміст принципу верховенства права (п. 1 ч.1 ст. 3 закону), полягає в тому, що в ЗУ «Про Державне бюро розслідувань» відсутнє посилання на необхідність урахування практики Європейського суду з прав людини. Вищевказані недоліки у профільному законодавстві свідчать про відсутність дієвого механізму правового регулювання і відповідно реалізації вказаного принципу.

Слід звернути увагу також на те, що: «Принцип верховенства права в механізмі адміністративно-правового регулювання є цементуючим елементом, гарантією роботи цього механізму відповідно до уявлень суспільства про справедливість» (*Коросташова, 2019:59*).

Сам факт узаконення принципу «верховенства права» в процесуальному законодавстві та у законах, що регулюють організацію та діяльність низки

правоохоронних органів, свідчить про спроби законодавця від його декларування перейти до його безпосередньої реалізації у відповідних секторах діяльності правоохоронних органів та зробити цей стандарт частиною національного правопорядку. Однак, аналіз вищевказаних норм законодавства свідчить про необхідність удосконалення правового регулювання й механізму реалізації принципу «верховенства права» в діяльності правоохоронних органів.

Висновок

Конкретизація законодавцем у спеціальних законах основних засад діяльності правоохоронних органів, в першу чергу обумовлена тим, що серед органів публічної влади, правоохоронні органи й, зокрема органи правопорядку наділені державою найбільш широкими повноваженнями, що безпосередньо пов'язані з обмеженням прав і свобод людини у випадках передбачених законодавством. В той самий час, діяльність правоохоронних органів та їх посадових і службових осіб не завжди здійснюється відповідно до принципу «верховенства права». Зазначене обумовлено низкою чинників, як об'єктивних, так і суб'єктивних. Якими є: комплексність принципу «верховенства права», складність його змістовного наповнення та гнучкість змісту його складових елементів, що визначені на міжнародному рівні, і в той же час – обмеженість визначення змісту вказаного принципу в національному законодавстві й відсилання до практики ЄСПЛ з якою правоохоронні органи, їх підрозділи, а також їх посадові та службові особи не мають інституційної традиції працювати (на відміну від судів та суддів). Це обумовлено також складністю і трудомісткістю такої роботи. Немає і системної роботи з узагальнення практики ЄСПЛ судовими органами, якою правоохоронці мали б можливість щоденно використовувати у своїй роботі.

Зазначене досить часто є причиною незнання та (або) нерозуміння змісту принципу «верховенства права» представниками публічної влади, і зокрема посадовими та службовими особами правоохоронних органів, а також несприйняття цього принципу в тому числі, навіть серед представників різних правничих професій. Як наслідок, найважливіший стандарт діяльності демократичної держави, що має забезпечити реалізацію і беззаперечну повагу до прав і свобод людини й реалізовуватись на виконання суспільного договору між владою і громадянином з реалізації та з додержанням прав людини, в ряді випадків відбувається з порушеннями. Зазначене підриває довіру суспільства до публічної влади і зокрема до органів правопорядку та судової влади. Тому в контексті реалізації принципу «верховенства права» відповідно до Конституції України, для встановлення стандартів діяльності правоохоронних органів, зокрема органів правопорядку, важливим є чітке визначення в національному законодавстві поняття та основних елементів принципу «верховенства права», а також їх змісту з урахуванням наявної практики ЄСПЛ. Зокрема це можуть бути, як спеціальні закони, що регулюють організацію та діяльність кожного правоохоронного органу, так і єдиний для всіх органів правопорядку закон, який би визначав поняття основних термінів, загальні принципи діяльності органів правопорядку та зміст цих принципів, систему органів правопорядку, суб'єктів та порядок здійснення контролю та нагляду за їх діяльністю тощо. Такі закони мають містити норми, що становлять правовий механізм виконання повноважень

правоохоронних органів у відповідності до визначених законодавцем принципів їх діяльності. За цю важливу частину роботи має нести відповідальність, як суб'єкт законодавчої ініціативи, так і законодавець. Крім того, ревізії мають бути піддані також закони та підзаконні нормативно-правові акти, якими встановлюються адміністративні процедури, що виконуються органами правопорядку широкої спеціалізації (уповноваженими на здійснення кримінально-правового захисту та адміністративно-правової охорони). Щодо таких нормативно-правових актів має бути проведена системна робота з перевірки на предмет відповідності загальним принципам організації та діяльності органів правопорядку й обмеження їх дискреційних повноважень.

Крім того, доречним було б введення, в закладах вищої освіти, де навчаються майбутні юристи та правоохоронці, обов'язкових навчальних дисципліни, що вивчають, сутність та зміст основного принципу, який визнається і діє в Україні – принципу «верховенства права» та всіх його субстантивних елементів, з врахуванням практики ЄСПА. А також має бути вирішено питання щодо вивчення такої дисципліни під час проходження правоохоронцями підвищення кваліфікації. Все це має підняти рівень знань та правової культури правоохоронців і сприяти виконанню ними повноважень у відповідності до принципу «верховенства права».

Вказані заходи сприятимуть реалізації принципу верховенства права правоохоронними органами, їх посадовими та службовими особами, а також підвищенню ефективності внутрішнього (відомчого) та зовнішнього (позавідомчого) контролю (в тому числі судового) за діяльністю правоохоронних органів.

Список джерел інформації:

- Венеційська Комісія. Доповідь №512/2009 «Верховенство права», схвалена на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25-26 березня 2011 р.) (2011). *Право України*, 10, 168-184.
- Головатий, С. (2006). Верховенство права: український досвід. іуіі-іхіу; Книга третя, 1277-1747. В: Головатий, С. *Верховенство права: Монографія*. У 3-х кн. К. «Фенікс».
- Козюбра, М.І. (2010). Верховенство права: українські реалії та перспективи. *Право України*, 3, 6-18.
- Конституція України. Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.
- Коросташова І.М. (2015). Адміністративно-правова охорона: загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*, 2, 66-72.
- Коросташова, І.М. (2019). Механізм адміністративно-правового регулювання, як правова категорія та багатоаспектне явище. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, 1, 52-61. Отримано 10 березня 2022 року за <https://doi.org/10.32886/instzak.2019.01.06>
- Коросташова, І.М. (2020). Режим надзвичайного стану під час пандемії: механізм правового регулювання, як гарантія забезпечення дотримання принципу верховенства права. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, 6, 31-40. Отримано 10 березня 2022 року за <https://doi.org/10.32886/instzak.2020.06.04>

- Коросташова, І.М. (2021). Судові та правоохоронні органи України (питання класифікації). *Правова позиція*, 3(32), 47-52. Отримано 10 березня 2022 року за <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2021-3.9>
- Кримінальний процесуальний кодекс України (Кодекс України). Закон від 13.04.2012 р. №4651-VI. Отримано 10 березня 2022 року за <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
- Про державне бюро розслідувань (Закон України). Закон від 12.11.2015 № 794-VIII. Отримано 12 березня 2022 року за <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>
- Про Національну Гвардію України (Закон України). Закон від 13.03.2014 № 876-VII. Отримано 10 березня 2022 року за <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (дата звернення: 10.03.2022).
- Про оперативно-розшукову діяльність (Закон України). Закон від 18.02.1992 № 2135-XII. Отримано 10 березня 2022 року за <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>
- Про прокуратуру (Закон України). Закон від 14.10.2014 № 1697-VII. Отримано 10 березня 2022 року за <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
- Про Національне антикорупційне бюро України (Закон України). Закон від 14.10.2014 № 1698-VII. Отримано 10 березня 2022 року за <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>
- Про Національну поліцію (Закон України). Закон від 02.07.2015 № 580-VIII. Отримано 10 березня 2022 року за <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
- Рабінович, П. та Луців, О. (2012). Верховенство права: сучасні вітчизняні підходи до інтерпретації. *Вісник академії правових наук України*, 2, 3-16.
- Тертишник, В.М. (2009). *Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України*. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Ліра ЛТД.
- Council of Europe Committee of Ministers: Recommendation No. R (80) 2 (Adopted by the Committee of Ministers on 11 March 1980 at the 316th Meeting of the Ministers' Deputies): Retrieved March 10, 2022 from https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016804f22ae
- Dicey, A.V. (1897). *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*. London: Macmillan and Co.

Yuliia V. Kovryha, PhD in Philology, Senior Lecturer, Language Training Department, State Biotechnological University, Kharkiv, Ukraine. ORCID: 0000-0002-3573-0885.

Students' intrinsic and extrinsic motivation in a foreign language learning

Abstract: The article is devoted to the analysis of two types of motivation in a foreign language learning, namely – intrinsic (internal) and extrinsic (external). John M. Keller's educational model of motivation and its main components (attention, relevance, confidence and satisfaction) has been analyzed. The stages of motivational design proposed by John M. Keller have also been under our consideration. The article describes the types of motivation and what is related to it. Thus, the basis of intrinsic motivation is satisfaction with the process of activity itself, the results of intrinsically motivated behavior have a longer lasting effect and a higher degree of quality. This type of motivation has its varieties (communicative, linguistic and instrumental) and a number of factors that affect its strengthening. We also considered external motivation, its varieties (externally regulated, introjected regulation, regulation through identification, integrated regulation) and found that the support of others and a sense of competence are key factors in forming the autonomy of external motivation.

Keywords: internal motivation, external motivation, language learning, learning, activity, interest, autonomy.

Юлія Володимирівна Коврига, кандидат філологічних наук, старший викладач, Кафедра мовної підготовки, Державний біотехнологічний університет. Харків, Україна.
ORCID: 0000-0002-3573-0885.

Інтринсивна та екстринсивна мотивація студентів при вивченні іноземної мови

Анотація: Стаття присвячена аналізу двох типів мотивації при вивченні іноземної мови, а саме – інтринсивної (внутрішньої) та екстринсивної (зовнішньої). Проаналізовано навчальну модель мотивації Джона М. Келлера і її основні складові (увага, актуальність, впевненість і задоволення). Також розглянуто етапи мотиваційного проєктування, запропонованого Джоном М. Келлером. У статті схарактеризовано типи мотивації і того, що з нею пов'язано. Так, в основі внутрішньої мотивації перебуває задоволення від самого процесу діяльності, результати внутрішньо мотивованої поведінки мають більш довготривалий ефект і вищий ступінь якості. Цей тип мотивації має свої різновиди (комунікативна, лінгвопізнавальна і інструментальна) і ряд факторів, які впливають на її зміцнення. Ми також розглянули зовнішню мотивацію, її різновиди (зовнішньо регульована, інтроектована регуляція, регулювання через ідентифікацію, інтегрована регуляція) і виявлено, що підтримка оточуючих і відчуття компетентності є ключовими факторами у формуванні автономності зовнішньої мотивації.

Ключові слова: внутрішня мотивація, зовнішня мотивація, вивчення мови, навчання, діяльність, інтерес, автономність.

Вступ

Постановка проблеми. Сучасний ринок праці – це сфера конкурентної боротьби, яка потребує висококваліфікованих спеціалістів. Ці спеціалісти мають не лише досконало володіти теоретичними і практичними знаннями, пов'язаними зі сферою їхньої

професійної діяльності, а й розвивати інші здібності і формувати навички, що не є їхньою фаховою домінантою. Перетворити себе на конкурентоспроможного фахівця, який вдало поєднає в собі професійні знання і уміння з позафаховою обізнаністю, передбачає наполегливу і старанну роботу, результати якої залежать від вмотивованості людини. Цей термін є надзвичайно вживаним терміном сьогодення. Проблема мотивації працівників на сьогодні хвилює роботодавців у різних сферах діяльності у зв'язку з чим психологи, коучі та успішні бізнесмени досліджують цей феномен.

Мета статті розглянути види мотивації студентів під час вивчення іноземної мови, проаналізувати їхні компоненти, а також виявити вплив внутрішньо і зовнішньо вмотивованої поведінки на ефективність навчання і його результати.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до словника української мови, «Мотивація – це сукупність мотивів, доказів для обґрунтування чогось; мотивування (Білодід, 1973:810) І, чим більше таких «доказів» необхідності опанування тими чи іншими знаннями матиме людина, тим освіченішою вона стане і, тим впевненіше почуватиме вона себе.

Володіння іноземною мовою в епоху глобалізації і розвитку міжкультурних відносин є необхідним компонентом успішної кар'єри і професійного розвитку. Вивчення іноземної мови є доволі складним процесом, який потребує часу і зусиль і мотивація є одним із ключових факторів в успішності цього процесу.

Навчальна модель мотивації ARCS

Американський педагог-психолог Джон М. Келлер відомий своєю роботою «Motivational Design for Learning and Performance: The ARCS Model Approach» (Keller, 2010), яка присвячена мотивації в освітніх умовах. Навчальна модель мотивації Келлера, яка відома як модель ARCS, є аббревіатурою стратегій, які, на думку вченого, мають використовуватися для забезпечення постійної мотивації студентів: увага, актуальність, впевненість і задоволення (англ. – Attention, Relevance, Confidence, and Satisfaction – ARCS). Кожен з цих компонентів далі розбивається на три підкатегорії, хоча всі вони можуть бути об'єднані в системний мотиваційний процес.

Розглянемо більш детально ці компоненти і їхні підкатегорії.

Увага (Attention)

Перша буква аббревіатури ARCS позначає увагу. З точки зору науковця, незалежно від того, як проходить процес навчання – онлайн чи аудиторно, викладач має привернути увагу студентів, при чому, увага має бути постійною протягом усього процесу. Вкрай важливе значення в цьому має зацікавленість студентів у темі, яка вивчається. На думку Джона М. Келлера, привернути увагу слухачів стає можливим за допомогою трьох конкретних стратегій:

Перцептивне збудження. Суть цієї стратегії у тому, щоб захопити увагу студентів, залучаючи елемент несподіванки.

Збудження запиту. В основі цієї стратегії є постановка запитання чи проблеми, що стимулюють допитливість учнів і штовхають їх продукувати різні ідеї або рішення.

Варіативність. Ця стратегія передбачає залучення різноманітних засобів масової інформації, аби задовольнити різні потреби та інтереси студентів.

Актуальність (Relevance)

Друга буква в моделі ARCS відноситься до актуальності. В процесі навчання мови викладач прагне аби студенти зберегли інформацію, яку він їм надає і це стає можливим, якщо вони будуть розглядати досвід вивчення як значущий або актуальний. Як зазначає Джон М. Келлер, існує кілька способів переконатися, що інформація, яка викладається, є актуальною для студентів.

Орієнтація на ціль: цілі навчання мають чітко формулюватися і повідомлятися учням, це допоможе їм досягти найвищих результатів у навчанні.

Узгодження мотивів: цілі навчання мають бути узгоджені з мотивами учнів.

Поінформованість: суть цієї стратегії полягає у тому, що інформація, яка викладається, має бути безпосередньо пов'язана з особистим досвідом учнів.

Впевненість (Confidence)

Третій розділ моделі ARCS означає впевненість. Мова йде про власну віру студентів у свої досягнення і впевненість у своїй здатності до успіху. В цьому компоненті Джон М. Келлер також виділяє три стратегії, що спрямовані на підвищення впевненості студентів і він радить включати їх в повсякденне навчання різними способами.

Вимоги до навчання. Ця стратегія передбачає обізнаність учнів щодо цілей та критеріїв навчання, щоб вони знали, чого очікувати.

Можливості для успіху. Суть цієї стратегії полягає у відборі доволі складних завдань для студентів, виконуючи які, вони отримують можливість досягти успіху.

Особиста відповідальність. Ключовий концепт цієї стратегії у тому, щоб визнати зв'язок між успіхом у класі та зусиллями, які доклад учень.

Задоволення (Satisfaction)

Остання буква у моделі ARCS означає задоволення. Як наголошує Джон М. Келлер, задоволення має вирішальне значення для подальшого успіху в навчанні. Беззаперечним є той факт, що студенти будуть більш мотивовані до навчання, якщо вони задоволені результатом. Викладачі мають безпосереднє відношення до формування відчуття задоволення у студентів, і науковець радить задля цього реалізовувати певні стратегії в класі.

Внутрішнє підкріплення. Як зазначає американський дослідник, будь-яка навчальна робота має приносити задоволення.

Зовнішні винагороди. Суть цієї стратегії у тому, щоб віднайти зовнішні фактори і чинники, що стимулюватимуть студентів до роботи.

Справедливість. В основі цієї мотиваційної стратегії знаходяться чітко розроблені стандарти та критерії, яких постійно необхідно дотримуватися.

Джон М. Келлер окрім того, що розробив модель мотивації ARCS, чітко визначивши її категорії і виокремивши їхні стратегії, що сприяють залученню студентів до процесу вивчення мови, також розробив і запропонував 10-етапний процес мотиваційного проектування. Головна мета цього процесу – визначити слабкі місця учнів у процесі навчання та своєчасно усунути їх, щоб забезпечити успіх учнів.

Розглянемо ці етапи мотиваційного проектування:

Аналізувати:

- отримання ключової інформації;
- отримання інформації про аудиторію;

- аналіз мотивації аудиторії;
- аналіз мотиваційної тактики в наявних матеріалах.

Проектувати:

- описати мотиваційні цілі та методи оцінки;
- визначити потенційну тактику;
- спроектувати тактику;
- інтеграція мотиваційної тактики з навчальними планами.

Розробляти:

- розробка навчальних матеріалів.

Оцінювати:

- оцінювання реакцій учнів (*Keller, 1987*).

Розрізняють два види мотивації – зовнішню і внутрішню. Зовнішня (екстринсивна) мотивація передбачає спонукання щось робити зовнішніми факторами і обставинами або фізіологічними потребами. Внутрішня (інтринсивна) мотивація не має дотичності ані до задоволення фізіологічних потреб, ані до оточуючої дійсності, осередком цієї мотивації є безпосередньо процес і зміст самої діяльності. У випадку ж із зовнішньою мотивацією слід зазначити, що діяльності, як такої, вона не стосується, для людини вона не представляє жодного інтересу, панівними тут є зовнішні чинники, які давають (покарання, несхвалення, осуд і т.д.).

Внутрішня мотивація

Внутрішня мотивація передбачає отримання задоволення від самого процесу виконання діяльності. Чимало науковців досліджують цей феномен і, проаналізувавши їхні роботи, ми доходимо висновку, що інтринсивна мотивація являє собою сукупність елементів і всі вони в своїй єдності роблять можливим існування цього типу мотивації.

Так, Александра Олетік і Ніна Ілік у своїй статті «Внутрішня і зовнішня мотивація у вивченні англійської мови, як іноземної» наводять цитату професора психології і професора соціальних наук Деці, який визначає внутрішньо мотивовану діяльність як: «ту, за яку немає видимої винагороди, крім самої діяльності» (*Oletić & Ilić, 2014:25*). Науковиці у своєму дослідженні зазначають, що теорія самовизначення базується на трьох вроджених психологічних потребах, які мають бути задоволеними, щоб людина відчувала внутрішню мотивацію. До цих потреб належить автономність (у вирішенні, що робити і як це робити), компетентність (здатності та навички, за допомогою яких нам вдається контролювати навколишнє середовище) і спорідненість (відносини, які ми розвиваємо через нашу взаємодію з іншими) (*Oletić & Ilić, 2014:25*). На думку Олетік і Ілік, студенти частіше відчують внутрішню мотивацію в середовищі, яке сприяє задоволенню цих потреб, ніж у тому, яке нехтує ними. Вкрай важко не погодитися із тим, що внутрішньо мотивоване навчання, є більш цінним і результативним, ніж зовні орієнтованим.

Інші дослідники Чіу Фен і По Кіат у своїй статті «Огляд внутрішніх і зовнішніх мотивацій учнів ESL», також наголошують на тому, що внутрішня мотивація під час вивчення іноземної мови – це процес, який здійснюється заради самої мови без будь-

якого зовнішнього тиску (*Chiew & Pob, 2015:99*). У своїй статті науковці, спираючись на роботи інших дослідників, зазначають, що існує три фактори внутрішньої мотивації – це знання, досягнення та стимулювання. Знання можна визначити як мотивацію до навчання іноземної мови, дослідження нових ідей та розвитку знань, тоді як досягнення відноситься до спроби оволодіти завданням або досягти мети. Стимуляція пов'язана з мотивацією, заснованою на стимуляції виконання завдання, наприклад, естетична оцінка, задоволення або хвилювання (*Chiew & Pob, 2015:99*).

Українська науковиця О.А. Паніна у своїй роботі «Особливості внутрішньої мотивації вивчення іноземної мови» звертає свою дослідницьку увагу на різновиди внутрішньої мотивації людини під час вивчення іноземної мови і зазначає, що їх три – комунікативна, лінгвопізнавальна і інструментальна.

Як зазначає дослідниця, комунікативна мотивація полягає у необхідності спілкуватися іноземною мовою, вмінні читати як для розширення власного кругозору, так і для розвитку професійної компетенції, а також вмінні вести письмову кореспонденцію. Як зауважує О.А. Паніна, цей різновид мотивації найважче втримати у студентів, оскільки комунікативні ситуації, що застосовуються на заняттях з іноземної мови мають лише умовний характер, і не є тотожними до повного занурення у мовне середовище. Для того, щоб стимулювати виникнення у студентів такої мотивації, науковиця радить правильно формулювати задачі заняття, належним чином продумувати його зміст, види й форми роботи.

Суть лінгвопізнавального різновиду внутрішньої мотивації полягає у прояві інтересу студентів безпосередньо до мови, мовних явищ, її елементів і особливостей. З точки зору О.А. Паніної, існує два шляхи формування такого різновиду мотивації, а саме – опосередкований, тобто, через комунікативну мотивацію, і безпосередній, шляхом стимулювання пошукової діяльності студентів у мовному матеріалі. Як вважає дослідниця, для досягнення вищезазначеного необхідно, щоб студенти бачили перспективу у застосуванні мовного матеріалу, чітко сформулювати ціль вивчення певного матеріалу, тематика мовного матеріалу має обмежуватися однією сферою, щоб не ускладнювати процес засвоєння, і не викликати негативного ставлення студентів у ході роботи.

Останнім різновидом мотивації є інструментальна мотивація, суть якої полягає у позитивному ставленні студентів до певних видів роботи. Розвиток цього типу мотивації, з точки зору, О.А. Паніної, передбачає навчання студентів певних прийомів і методів самостійної роботи, «в результаті такого підходу студенти будуть мати методичний інструментарій для подальшого удосконалення навичок і вмінь з іноземної мови» (*Паніна, 2014*).

Вище ми вже розглядали мотиваційну модель американського вченого Джона М. Келлера, але він не єдиний, кого бентежить проблема підвищення внутрішньої мотивації у студентів під час вивчення іноземної мови. Так Мітра Алізаде, авторка статті «The Impact of Motivation on English Language Learning» викладає своє бачення сприятливих умов і ключових факторів мотивації студентів під час навчання:

- відчуття компетентності, що досягається шляхом правильно підбраного матеріалу, що відповідає рівню студентів;
- усвідомлення студентами завдання і мети своєї діяльності;

- усвідомлення важливості свого навчання;
- визнання і прийняття;
- можливість приймати рішення;
- усвідомлення того, що досвід – важливіший за невдачу (*Alizadeh, 2016:11-15*).

Отже, підсумовуючи все викладене вище, можна зробити висновок, що інтринсивна мотивація у вивченні іноземної мови зорієнтована на:

- розвиток мовленнєвих і мовних навичок, що є суттєвими в кар'єрі чи роботі;
- інтелектуальні досягнення, що супроводжується вдосконаленням володіння мовою, випробовуванням своїх сил і самозадоволенням від отриманого результату;
- самовдосконалення, яке безпосередньо пов'язане з особистісним зростанням і насолодою від процесу опанування мовою;
- співробітництво, яке передбачає, свого роду, асоціації чи угруповання, які створюються задля можливості спілкуватися мовою, яка вивчається.

Зовнішня мотивація

Незважаючи на те, що внутрішня мотивація відіграє надзвичайно велике значення у процесі навчання і отриманих результатах, вона може бути тісно пов'язаною із зовнішньою мотивацією, а інколи і поступатися їй місцем. Наприклад, вивчення мови було власним бажанням студента, завдяки чому сам процес вивчення мови приносив задоволення і, відповідно, високі результати, але через втрату деяких критеріїв інтринсивної мотивації, про які мова йшла вище, відбувається переоцінення підходу до вивчення і, відповідно, на передній план у процесі вивчення мови висувається зовнішньо-мотивовуючі фактори.

Проблема екстринсивної мотивації і усього, що з цим пов'язано було і є предметом дослідницького інтересу. Так, у своїй статті «Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being» Едвард Деці і Річард Райан досліджують явище зовнішньої мотивації у процесі навчання і стверджують, що цей тип мотивації стосується виконання діяльності задля досягнення певного відокремленого результату, наголошуючи при цьому, на суттєвій відмінності її від внутрішньої мотивації, суть якої в отриманні задоволення від самої діяльності (*Ryan & Deci, 2000*). Окрім того, як зазначає Свен Кост, мета діяльності, яка безпосередньо пов'язана з внутрішньою мотивацією, має позитивний вплив на навчання і відрізняється довготривалістю, на протилежність цьому, мета зовнішнього мотивованого студента зовсім інша (*Kost, 2003*). Спираючись на думки інших дослідників даного питання науковець відмічає, що зовнішньо-мотивовані студенти мають перед собою конкретну мету і обирають відповідні способи поведінки, щоб досягти її, і, за необхідності, вони готові змінити свою поведінку таким чином, щоб досягти мети і отримати бажаний результат, який і є їхнім зовнішнім мотивом (*Kost, 2003*).

Едвард Деці і Річард Райан зазначають, що зовнішньо мотивована поведінка, охоплює континуум між амотивацією та внутрішньою мотивацією. На думку Свена Коста, і зовнішня, і внутрішня мотивації є ефективними, але різниця полягає в ступені ефективності. Як зазначає науковець, ключовим критерієм ефективності внутрішньої або

зовнішньої мотивації є тривалість того, що вивчається, і цей період набагато довший, коли йдеться про внутрішню мотивацію. Таким чином, зовнішня мотивація може бути продуктивною для навчання, але сумнівно, наскільки зовнішня мотивація призводить до бажаного довгострокового ефекту навчання.

Едвард Деці і Річард Райан виділяють кілька різновидів зовнішньої мотивації, а саме:

- зовнішньо регульована, яка містить в собі найменший відсоток автономності. Така поведінка передбачає задоволення непередбаченого зовнішнього попиту винагороди;
- інтроєктована регуляція, яка передбачає прийняття правила, але не повне прийняття його як власного. Це відносно контрольована форма регулювання, в якій поведінка виконується, щоб уникнути почуття провини або тривоги або досягти покращення його, наприклад, гордості;
- регулювання через ідентифікацію, яка є більш автономною або самовизначеною формою зовнішньої мотивації. Ідентифікація передбачає свідоме оцінювання поведінкової цілі або правила, так що дія сприймається або вважається особисто важливою;
- інтегрована регуляція, яка є найбільш автономною формою зовнішньої мотивації. Інтеграція відбувається, коли визначені правила повністю асимілюються з самим собою, що означає, що вони були оцінені, узгоджені з іншими цінностями та потребами.

Як зазначають вищезгадані науковці, дії, що характеризуються інтегрованою мотивацією, мають багато спільного із внутрішньою мотивацією, хоча вони все ще позиціонуються зовнішніми, оскільки головна їхня мета –досягти окремих результатів, а не для отримання задоволення від самого процесу навчання.

Окрім класифікації різновидів зовнішньої мотивації, Е. Деці і Р. Райан у своїй роботі не оминають увагою процес просування учнів у континуумі зовнішньої мотивації і розвитку ступеня їхньої автономності у своїй діяльності. Так, вони встановлюють пряму пропорційність між засвоєнням правил і формуванням більшої автономії. Водночас, вони відзначають, що цей процес може відбуватися поетапно з плином часу, при чому, зовсім не обов'язковим є прогрес на кожній стадії інтеріоризації. Засвоєння нового плану свідомості і поведінкової регуляції є можливим в будь-якій точці цього континууму і на це впливає як попередній досвід учня, так і поточні ситуаційні фактори. Окрім того Е. Деці і Р. Райан, відзначають наявність відмінностей у типі зовнішньої мотивації, які були пов'язані з різним досвідом та результатами. Спираючись на проведені дослідження, вони стверджують, що чим більше студенти регулюються ззовні, тим менше вони виявляють інтерес, цінність і зусилля для досягнення, і тим більше вони схильні відмовлятися від відповідальності за негативні результати, звинувачуючи інших. Інтроєктоване регулювання позитивно відбивається на витрачанні більших зусиль, але, при цьому, воно також пов'язане з відчуттям більшої тривоги та гіршим справлянням з невдачами. Навпаки ж, ідентифікована регуляція пов'язана з більшим інтересом учнів і задоволенням від навчання та з більш позитивними стилями подолання, а також із залученням більше зусиль. У своїй роботі науковці спираються на дослідження інших вчених в галузі освіти

і зазначають, що більш автономна зовнішня мотивація була пов'язана з більшою зацікавленістю, кращою продуктивністю, меншим відсіванням, більш високою якістю навчання (Ryan & Deci, 2000:73).

Е. Деці і Р. Райан у своєму дослідженні наголошують на значущості інтеріоризації та інтеграції у континуумі зовнішньої мотивації, тому для них є вкрай важливим простежити, що сприяє розвитку автономній регуляції зовнішньо мотивованої поведінки. Науковці зазначають, що основна причина, яка спочатку спонукає людей виконувати певні дії полягає в тому, що поведінку спонукають, моделюють або оцінюють значущі люди. На основі цього спостереження науковці доходять висновку, що потреба відчувати приналежність і зв'язаність з іншими, є центральною важливою для інтеріоризації, а відповідно, на шляху просування до внутрішньо мотивованої поведінки. Таким чином, підтримка оточуючих є одним із ключових факторів у формуванні автономності зовнішньої мотивації. Ще однією важливою умовою у вищезгаданому процесі, як зазначають Е. Деці і Р. Райан, відіграє відчуття компетентності, коли учень усвідомлює, що те, що він робить є цінним і важливим.

Висновки. Отже, беззаперечним є той факт, що вивчення мови є доволі складним і довготривалим процесом, результати якого в значній мірі залежать від того, наскільки бажання навчатися є автономним. Педагоги і психологи неодноразово звертали свою дослідницьку увагу на вивчення ролі внутрішньої і зовнішньої мотивації у цьому процесі. Серед іншого предметом дослідницького інтересу було виявлення ключових умов, на яких тримаються зазначені типи мотивації, виділення їх різновидів, а також факторів, які підсилюють інтринсивну і екстринсивну мотивацію.

Список джерел інформації:

- Білодід, І.К. (ред.) (1973). *Словник української мови: в 11 томах. Том 4*. АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ: Наукова думка, 1970-1980.
- Паніна, О.А. (2014, 25 квітня) Особливості внутрішньої мотивації вивчення іноземної мови. Актуальные проблемы преподавания иностранных языков для профессионального общения». Отримано 6 квітня 2022 року за http://confcontact.com/2014_04_25edu/49_Panina.htm
- Alizadeh, M. (2016). The Impact of Motivation on English Language Learning. *International Journal of Research in English Education*, 1(1) Retrieved April 9, 2022 from <http://ijreonline.com/article-1-23-en.html>
- Chiew, Fen Ng., & Poh, Kiat Ng. (2015). A Review of Intrinsic and Extrinsic Motivations of ESL Learners. *International Journal of Languages, Literature, and Linguistics*, 1(2), 98-105.
- Hassan, H., Hariri, N., & Khan, K. (2020). Enhancing Intrinsic Motivation to Learn in Adults. *International Journal of English Linguistics*, 1(10), 81-90.
- Keller, J.M. (2010). *Motivational Design for Learning and Performance: The ARCS Model Approach*. Springer.
- Keller, J.M. (1987). Development and use of the ARCS model of instructional design. *Journal of Instructional Development*, 2(10).

- Kost, S. (2003). Motivation and Foreign Language Teaching – Strategies for Motivation. Term Paper (Advanced seminar). Retrieved April 10, 2022 from <https://www.grin.com/document/45323>
- Oletić, A., & Ilić, N. (2014). Intrinsic and Extrinsic Motivation for Learning English as a Foreign Language. *ELTA Journal*, 2(2), 23-38.
- Ryan, R., & Deci, E. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 68-78.
- Samejon, K. (2015). Extrinsic motivation factors in learning English as second language. *Kaalam*, 1(1), 35-53.
- Sobirova, R.M. (2021). Enhancing intrinsic and extrinsic motivation in learning English through non-Philological groups. *European Scholar Journal (ESJ)*, 2(2), 51-53.

Olga V. Dobrodum, Doctor of Science (Philosophy), Professor, Department of Journalism and Language Communication, National University of Life and Environment Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine. ORCID: 0000-0001-7651-4946. ResearcherID: P-9894-2019.

Eduard I. Martinuk, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Department of Cultural Studies, Art History and Philosophy of Culture, Odesa Polytechnic National University, Odesa, Ukraine. ORCID: 0000-0001-5904-2721.

Olena E. Nykytchenko, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Department of Cultural Studies, Art History and Philosophy of Culture, Odesa Polytechnic National University, Odesa, Ukraine. ORCID: 0000-0002-9403-9795. ResearcherID: AAB-6108-2022.

Exercising religious freedom during covid-19 pandemic

Abstract: The article presents a review of pandemic aspects of religious freedom. It is noted that in democracies, freedom of conscience has not been reproduced without problems, and non-democracies have persecuted believers, often emphasizing that this does not impede religious freedom in their countries. Democracies find it harder to fight the pandemic than more authoritarian countries, but outside democracies, and in some cases not to the same extent, freedom of conscience suffers from both sporadic violations and persistent obstacles. In countries where believers have been persecuted, this disease has only become part of the repression and has intensified it, including vaccination, which is another means of discriminating against members of religious organizations who are persecuted. In the current situation, even authoritarian states have an understanding of the importance of collective immunity, and although totalitarian or authoritarian regimes promote vaccination, it does not promote freedom of conscience as such. In this study of religious freedom at the beginning of the COVID-19 pandemic, we emphasized its uniqueness in the constellation of all other human rights and freedoms, and at the same time the need to respect all these rights and freedoms for its realization. In our scientific work, we have warned against the inadmissibility of overgrowth of temporary restrictions on freedom of religion or belief due to the need to implement quarantine regulations to persecute believers outside of this global crisis. The vast majority of violations of religious freedom during the pandemic occurred in countries where even before the spread of the coronavirus, religious minorities were pressured, discriminated against and repressed.

Keywords: freedom of religion, COVID-19 pandemic, religious organizations, attitude of religions to vaccination.

Ольга Вікторівна Добродум, доктор філософських наук, професор, Кафедра журналістики та мовної комунікації, Національний університет біоресурсів та природокористування України, Київ, Україна. ORCID: 0000-0001-7651-4946. ResearcherID: P-9894-2019.

Едуард Іванович Мартинюк, кандидат філософських наук, доцент, Кафедра культурології, мистецтвознавства та філософії культури Національний університет «Одеська політехніка», Одеса, Україна. ORCID: 0000-0001-5904-2721.

Олена Едуардівна Никитченко, кандидат філософських наук, доцент, Кафедра культурології, мистецтвознавства та філософії культури Національний університет «Одеська політехніка», Одеса, Україна. ORCID: 0000-0002-9403-9795. ResearcherID: AAB-6108-2022.

Дотримання релігійної свободи під час пандемії ковід-19

Анотація: У статті представлено розгляд пандемічних аспектів свободи релігії. Зазначається, що у демократичних країнах свобода совісті відтворювалась не без проблем, а недемократичні держави

переслідували віруючих, наголошуючи частіше за все на тому, що це не перешкоджає свободі релігії в їх країнах. Демократичним державам важче боротися з пандемією, ніж більш авторитарним країнам, проте, за межами демократичних країн, а подекуди не в такому обсязі і в них, свобода совісті потерпає як від епізодичних порушень, так і сталих перешкод. У країнах, де віруючих переслідували до ковіду, ця хвороба стала лише складовою частиною репресій та їх посилено, це стосується і вакцинації, що стає ще одним з засобів дискримінації членів релігійних організацій, які зазнають переслідувань. В сучасній ситуації навіть в авторитарних державах є розуміння значущості колективного імунітету, і хоча тоталітарні чи авторитарні режими сприяють поширенню щеплення, але це ніяк не сприяє там свободі совісті як такої. В даному дослідженні проблем свободи релігії на початку пандемії COVID-19 ми підкреслили її виключність в констеляції усіх інших прав та свобод людини та водночас необхідність дотримання усіх цих прав та свобод для її втілення. В науковій роботі нами було зафіксовано попередження щодо неприпустимості переростання тимчасових обмежень свободи віросповідань та вірувань в зв'язку з необхідністю виконання карантинних приписів у переслідування віруючих поза межами цієї всепланетарної кризи. Абсолютна більшість порушень релігійної свободи за часів пандемії сталася в країнах, де і до поширення коронавірусу здійснювався тиск на релігійні меншини, дискримінація їх та репресії.

Ключові слова: свобода релігії, пандемія COVID-19, релігійні організації, ставлення релігій до вакцинації.

Вступ

У ці тривожні дні, коли відбувається війна між Росією та Україною, усі наші думки, надії та наукові інтереси пов'язані з цим трагічним явищем, однак ковід продовжує крокувати планетою, приносячи нові та нові жертви. Збереження та дотримання свободи совісті при пандемії має перманентне значення, і вже з початку 2022 року над Україною розповсюдилася третя хвиля захворюваності у вигляді штаму Омікрон, яка на початок війни сягнула свого плато – 20-25 тисяч випадків щоденних заражень. Поки Україна переймається війною, що на неї обрушилася, це головна тема наукових зацікавлень, проте по завершенню війни пандемічна тематика неминуче знов актуалізується.

Починаючи розгляд перебігу подій в зв'язку зі свободою совісті та необхідністю дотримуватись карантинних приписів усіма громадянами, треба зауважити, що ця свобода цілком відтворюється лише в наявності цілісності констеляції норм, дотримання котрих не перешкоджає їх втіленню, а навпроти, дозволяє їм відбутися. 1 квітня 2020 року 13 країн членів ЄС оприлюднили заяву з попередженням, що певні надзвичайні заходи, які були вжито країнами під час пандемії коронавірусу, можуть підірвати принципи верховенства права та демократії. Це переважно стосується центрально-східної Європи, де демократія не така міцна, як у західній (*Госкробок, 2020*). Водночас, у ЗМІ не раз йшлося про те, що демократичним державам важче боротися з пандемією, ніж більш авторитарним країнам.

Друге зауваження щодо проблеми свободи совісті в умовах пандемії стосується її історичних особливостей та їх сучасного втілення. Коріння принаймні юридичного оформлення свободи релігії можна знайти ще в міланському едикті Костянтина, яким затверджувалась рівність християнства з іншими релігіями імперії. Уперше як політичне гасло часів Реформації воно юридично оформлюється в міжнародному праві з 1648 року

(Версальський мірний договір). Свобода релігії знаходить своє відображення в конституціях абсолютної більшості демократичних країн, навіть в тих (Англія, Греція), де в офіційних документах йдеться про «пануючу церкву», ця свобода захищена демократичним устроєм та міжнародними правовими актами. За межами демократичних країн, а подекуди не в такому обсязі і в них, свобода совісті потерпає як від епізодичних порушень, так і сталих перешкод.

Сучасний стан взаємовідносин між державою та релігійними організаціями

При пандемії COVID-19 у демократичних країнах свобода совісті відтворювалась не без проблем, а недемократичні держави переслідували віруючих, наголошуючи частіше за все на тому, що це не перешкоджає свободі релігії в їх країнах. У країнах, де віруючих переслідували до ковіду, ця хвороба стала лише складовою частиною репресій та їх посилювало, це стосується і вакцинації, що стає ще одним з засобів дискримінації членів релігійних організацій, які зазнають переслідувань. В сучасній ситуації навіть в авторитарних держав є розуміння значущості колективного імунітету, і хоча тоталітарні чи авторитарні режими сприяють поширенню щеплення, але це ніяк не сприяє там свободі совісті як такої.

Отже, нас з наукової точки зору цікавить перш за все всі процеси, що відбуватимуться в зв'язку з вакцинацією в демократичних країнах. Різноманітні аспекти даної проблематики розглядали в своїх наукових працях такі дослідники, як: Д. Грабенштейн, Дж. Беллуз, Ф. Закарія, М.Мовсесян, К. Годзи, М. Моренштейн, С. Милан, К. Хардман, Р. Берджесс та ін. Мета статті – дослідити пандемічні аспекти свободи совісті при пандемії Ковід-19. Методи дослідження: діалектичний та історико-науковий, системний і порівняльно-правовий, візуальної антропології і структурно-функціональний.

Щороку Державний департамент США визначає категорії країн – порушників релігійної свободи: тоталітарні чи авторитарні країни, де держава демонструє ворожість до релігійних меншин та невизнаних релігій; країни, де влада ігнорує дискримінаційні дії й переслідування релігійних меншин та релігій, що невизнані; країни де існує дискримінація законодавча, чи здійснюється політична лінія, що направлена проти окремих релігій; та таких, – де захист та підтримка державної чи національної церкви здійснюється на шкоду іншим релігіям. Не дивно, що ще на початку антивірусних заходів у самих США представник Комісії США з міжнародної релігійної свободи звернувся із закликом до суспільства «Не дозволяйте релігійній свободі стати жертвою коронавірусу» (*Manchin & Carr, 2020*), у якому виказав на офіційному рівні найбільш чітко питання щодо цієї проблеми: наскільки уряд може обмежувати свободу віросповідання в ім'я боротьби з пандемією, відповідно з міжнародним правом; релігійні зібрання є важливою можливістю для людей практикувати свої переконання, але вони також є майданчиками передачі інфекції; і не тільки учасникам зібрання, але й тим, хто з ними взаємодіє. З одного боку, кризи потребують рішучих дій від уряду, але з іншого, ці дії часто використовують для переслідування меншин після того, як криза минула (*Manchin & Carr, 2020*).

Комісари Комісії США з міжнародної релігійної свободи, що продовжують місію моніторингу дотримання свободи релігії, – розповів він, – наполягають на тому, що

міжнародне право пропонує деякі рекомендації для урядів. В першу чергу, це стаття 18 міжнародного пакту про громадянські та політичні права, яка гарантує свободу віросповідання, але також дозволяє щільно її обмежувати, коли це необхідно для захисту законних державних інтересів, включно з охороною здоров'я. Згідно із Сіракузькими принципами, що регулюють також можливості обмеження та відступи від цієї норми, ці заходи мають бути конкретно націлені на запобігання захворювань чи травм, чи надання допомоги хворим, та потерпілим (*Manchin & Carr, 2020*).

Вже в розпал епідемії спеціальний доповідач з питань свободи релігії та переконань ООН застерігає від релігійної ненависті та нетерпимості за часів вибуху COVID-19, які вже виявились в багатьох країнах в ставленні до різноманітних релігійних громад, у тому загалі до християн, іудеїв та мусульман – також стигматизують мігрантів, біженців та осіб, що шукають прихисту. «Ті, кого переслідують також стикалися зі словесними образами, загрозами смерті, фізичними нападами, відчували дискримінацію в доступі до державних послуг, включно з відмовою в наданні життєво важливих медичних послуг» (*Експерт ООН..., 2020*).

Згадаймо, як ЗМІ повідомляли про заяву генсека ООН Антоніо Гутерреша, в якій він демонструє стурбованість ненавистю, відчуттям провини і поширенням паніки в усьому світі під час кризи, пов'язаної з коронавірусом, назвав те, що коїться зараз цунамі ненависті, ксенофобії, сказав, що нетерпимість до іноземців можна спостерігати як і Інтернеті, так і на вулиці, додавши, що мігранти та біженці розглядаються як джерело вірусу, а потім їм відмовляють у медичній допомозі. А. Гутерреш звернувся до політичних лідерів проявити солідарність з усіма людьми, й освітніми установами, аби зосередитись на «цифровій грамотності». Він також закликав ЗМІ і зокрема «соціальні мережі» «ліквідувати расистський, ненависницький та іншій шкідливий контент», розширити контакти громадянського суспільства із вразливими людьми і зробити релігійних лідерів «моделлю взаємоповаги» (*В ООН попередили..., 2020*).

Для поглиблення розуміння того, на якому тлі постають проблеми з втіленням свободи совісті в умовах пандемії, треба згадати і про економічну кризу, що охопила багато країн світу та усі інші негаразди в публічній та приватній сферах життєдіяльності людства. У зв'язку з цими та усіма іншими обставинами, що не є темою нашого дослідження, можемо очікувати на негативні наслідки цієї пандемії і на психічному самобутті людства. Експерти в галузі охорони здоров'я в ООН повідомили, що на людство насувається глобальна криза психічних захворювань, оскільки мільйони людей живуть в бідності, тривозі та ізоляції через пандемію (*ООН попередила..., 2021*).

Експерти вказують, що цей тривожний час особливо небезпечний для людей похилого віку, які найбільш вразливі від пандемії, бо тривога та емоціональний розлад, як відомо, підвищують сприйняття інфекції, особливо, коли функція імунітету зменшується з віком. На думку психіатрів – геріатрів релігійні вірування та практики допомагають людям побороти стрес; у багатьох дослідженнях є свідчення, що вони пов'язані зі зменшенням стурбованості та більшою надією особливо у людей похилого віку. Наприклад, за тиждень після теракту 11 вересня 2001 року 90% американців звернулися до релігії, щоб впоратись з ситуацією. Отже релігійна віра є важливим ресурсом, за допомогою якого клініцисти можуть підтримувати здоров'я пацієнтів (*ООН*

попередила..., 2021). Тут можна ще додати, що останнє явище вже спочатку пандемії турбує психіатрів, принаймні були опубліковані заходи захисту релігійно налаштованих людей похилого віку від наслідків COVID-19 (Koenig, 2020).

Це попередження нам знадобилося ще й для того, щоб нагадати про те, що саме люди похилого віку у більшості країн – найбільш релігійно налаштована частина населення, отже свобода релігії поширюється, не в останню чергу, для них, (але тут же зауважимо, що психічна загроза від пандемії поширюється на всі вікові прошарки соціуму). У відповідь на необхідність примирити розуміння і почуття з вимогами дотримуватись карантинних приписів, представники більшості релігійних організацій почали оприлюднювати відповідні тексти, що дозволяють утримуватися вірянам від порушення карантинних норм.

Теологічний аспект рефлексії проблематики свободи релігії у зв'язку з пандемією

Наприклад, в узагальненому вигляді, теологи інституту Аспена (IAP), з метою подальшої підтримки релігійного плюралізму в США за часів поширення пандемії COVID-19 констатують, що усі релігійні громади, теології, традиції та вірування кличуть нас шанувати наші спільноти та піклуватися про прекрасних сусідів, бо «буддизм підкреслює неминучість змін», християнство закликає усіх нас пам'ятати: «що би ви не робили для одного зі найменших з моїх братів та сестер, ви робите для мене: Ісуса Христа», а іслам надихає усіх нас пам'ятати про наших сусідів, навіть якщо вони чужі: «Служи Богу та твори добро – батькам, родичам, сироті, тим, кому воно потрібно, сусідам, які знаходяться поряд, сусідам, які не знайомі, супутнику, подорожньому (*Resources for Maintaining Community...*, 2020).

В інших працях наголошується на тому, що релігійні організації в особі їх лідерів, можуть додати позитивний внесок і послуговувати джерелом запобігання поширення пандемії та джерелом комфорту та стабільності, якщо вони будуть дотримуватись таких рекомендацій як:

- своєчасно та якісне інформування про пандемічні та профілактичні заходи, завдяки сучасним засобам комунікацій;
- займатися людьми, які були в перших лавах користувачів соціальної мережі та технологій, молоддю, яка, в свою чергу, відіграє важливу роль в спілкуванні з однолітками та громадою в цілому;
- встановлювати єдність та співчуття за часів кризи;
- керуватись в громаді такими практиками, що є безпечними, які мінімізують ризики передачі коронавірусу;
- підтримувати свого сусіда; продовжувати слугувати суспільству.

І насамкінець в ці тривожні часи, можливо, така моральна підтримка має вирішальне значення для благополуччя віруючого (*Williams-Skinner, 2020*). Розмірковуючи про факти порушень санітарних вимог тими віруючими, що продовжують зустрічатися, не дивлячись на керівний принцип подолання пандемії: необхідність дотримуватись соціальної дистанції, прихильник християнства Пол Дейк вважає, що не применшуючи

здібності Бога захистити суспільні збори у релігійних громадах, не адекватні не лише науці, але й християнству, віруючі мають зрозуміти і дещо про свого Бога (Дуцьк, 2020).

Доводиться і релігійним лідерам розвінчувати міфи про коронавірус, щодо засобів його лікування та поширення, які з'явилися саме зараз, і це також сприяє захисту від цієї хвороби. Вперше в післявоєнній історії становлення та відтворення прав та свобод людини в демократично налаштованій частині людства сталася така масштабна політико-правова колізія у сфері, що регулює взаємовідносини між державою та релігійними організаціями. В умовах пандемії стає більш наочним протиріччя між свободою релігії та правами на здоров'я та життя людини, яке притаманне змісту цієї свободи зі самого початку її формування, за часів коли нехтування іншими правами на користь пануючої релігії було буденною практикою, якщо взагалі ця термінологія не є анахронізмом у даному випадку. Тут ми не розглядаємо сучасні терористичні рухи під релігійними гаслами, що мають глобальний вимір, та поодинокі випадки масових самогубств з релігійною мотивацією у наші дні в деяких демократичних країнах.

Ставлення держав до релігійних організацій за часів сучасної пандемії не є однаковим у демократичних країнах – від жорстких умов дотримання самоізоляції усіх громадян, незалежно від їх релігійних потреб, до свобод, якими користуються громадяни (наприклад, Швеції, Японії та Гонконгу). При розгляданні сутності політико-правової колізії, що вище зазначено, треба зауважити і на її епістемологічну складову – а саме те, що усі релігії віками, кожна на свій розсуд, пояснювали, та продовжують витлумачувати зараз, природу людських негараздів, катастроф, захворювань, тощо. З онтологічного погляду, треба нагадати, що релігія була і є засобом зцілення від будь-яких хвороб в очах багатьох своїх прихильників.

Політико-правовий зміст свободи релігії

Оскільки політико-правовий зміст свободи релігії може розглядатися, принаймні, в двох своїх найважливіших аспектах:

- 1) свободи формування світогляду;
- 2) свободи діяти відповідно до свого світогляду, отож і ситуації, що склалися між державами і релігійними організаціями в умовах пандемії мають характеризуватися переважно з цих двох боків.

Відразу відзначимо, що навіть в умовах пандемії, жодна демократична країна не посягає на право людини мати свій світогляд, отже в них за межами юридичних санкцій залишається те, що мислить людина про походження та розповсюдження коронавірусу (від езотеричних вчень та теорій про таємничі змови всесвітніх організацій аж до раціонального сприйняття буденної необхідності дотримуватись державних вимог щодо карантину чи то зі страху, чи то без особистого ставлення до них). Конфліктна ситуація, вочевидь, складається в сфері відтворення законного права задоволення своїх релігійних потреб, перш за все у спосіб, який порушує вимоги держави щодо дотримання правил карантину.

Треба визнати, що в більшості демократичних країн абсолютна більшість віруючих громадян з розумінням поставилась до державних вимог в зв'язку з пандемією та утримуватись від дій, виконання яких порушує вимоги карантину. Також треба

підкреслити, що серед представників майже усіх релігійних організацій світу знайшлися священнослужителі та рядові віряни, що закликали до ухилення від громадських обов'язків через здавна відому позицію переваги релігійних приписів над державними (у Південній Кореї, в Ізраїлі, в США і та ін.).

Свобода релігії є невід'ємною частиною «свободи совісті», остання, як відомо, складається також зі свободи не сповідувати будь-яку релігію. Оскільки вільне ставлення до карантинних вимог з боку невіруючих не потребують самі по собі будь-яких особливих релігійних пояснень та обрядів, то воно тут не розглядається. Як відповідь на пандемію коронавірусу, більшість європейських країн ввели безпрецедентні заходи обмеження свободи свого населення, заборонивши громадські зібрання та закривши взагалі місця будь-яких зборів. Це сталося ще до святкування монотеїстичними традиціями світу Песаха, Великодня та Рамадану.

Сучасні світські держави в Європі, – як нагадає Пако Сантарія, - розвивалися так, що поступово витісняли домінуючі релігійні авторитети з публічної сфери; впродовж XIX-XX сторіч соціальний простір і час, відведені для релігійного вираження, скорочувались, та все більш обмежувались приватною сферою (*Artaud, 2020*). Не дивлячись на те, що обмеження згідно з Європейською конвенцією можуть поширюватися на права і свободи людини, коли це необхідно в інтересах охорони здоров'я, не надто різноманітні, на практиці європейські країни вживають їх досить по-різному. Як свідчать дані, наведені цим автором, їх вимогливість чи пом'якшеність не залежать ні від світськості, ні від кількості віруючих, та змінюються у процесі розвитку пандемії (*Artaud, 2020*).

Обговорення

В науковому дослідженні нами було зафіксовано попередження щодо неприпустимості переростання тимчасових обмежень свободи віросповідань та вірувань в зв'язку з необхідністю виконання карантинних приписів у переслідування віруючих поза межами цієї всепланетарної кризи. Були передані поради ООН, ВООЗ, ОБСЄ та інших компетентних організацій державним установам про особливе ставлення до релігійних організацій та стурбованість в зв'язку зі спалахом ненависті в деяких країнах до релігійних меншин на тлі всеохоплюючої кризи майже усіх сфер відтворення людства.

Наголошувалось на можливості самих релігійних організацій в особі лідерів послугувати джерелом запобігання поширенню епідемії, пошуків легітимації необхідності карантинних заходів у важливих для них текстах і участі в діалогах та співпраці з іншими релігіями та конфесіями; співпраці з ними в соціально значущих діях, в першу чергу благодійних, задля подолання пандемії і співпраці з державними органами з цією ж метою і ефективне використання для вирішування багатьох потреб сучасних засобів комунікації, в першу чергу Інтернету, в інших необхідних зараз справах.

Було відмічено, що більшість членів релігійних організацій дотримувались карантинних приписів, що на думку експертів допомогло уникнути більш стрімкого поширення коронавірусу на початковій стадії його розповсюдження у світі. Визначалось, що навіть в умовах пандемії жодна демократична країна не посягає на світогляд людини, у тому числі, як вона собі пояснює коронавірусну кризу. Конфліктна ситуація виникає у

сфері права задоволення релігійних потреб у спосіб, який порушує вимоги держави щодо дотримання правил карантинну.

Було підкреслено, що серед представників майже усіх релігійних організацій світу знайшлися священнослужителі та рядові віруючі, що закликали до ухилення від виконання громадських обов'язків з позиції переваги релігійних приписів над державними. Продемонстровано, що в демократичних країнах карантинні обмеження діяльності релігійних організацій в інтересах охорони здоров'я вживались по-різному, де жорстко, а де пом'якшено, однак перевага будь-якого виду обмежень не була зафіксована.

Висновки

В дослідженні проблем свободи релігії на початку пандемії COVID-19 ми підкреслили її виключність в констеляції усіх інших прав та свобод людини та водночас необхідність дотримання усіх цих прав та свобод для її втілення. Міжнародне право надає урядам можливість обмежувати діяльність релігійних організацій заради охорони здоров'я; більшість релігійних організацій з розумінням поставились до необхідності дотримуватися карантинних вимог. Абсолютна більшість порушень релігійної свободи за часів пандемії сталася в країнах, де і до поширення коронавірусу здійснювався тиск на релігійні меншини, дискримінація їх та репресії.

За рамками нашого огляду стану релігійної свободи в Україні в часи пандемії залишилися прогнози подальшого розвитку подій у цій царині суспільного відтворення – це завдання ми залишаємо для наших майбутніх досліджень. Значно розлогішого аналізу потребує і палітра зусиль багатьох релігійних лідерів та рядових віруючих в справі пристосування відправлення звичних ритуалів до карантинних приписів.

Список джерел інформації:

- Artaud de La Ferrière, A. (2020). Coronavirus: how new restrictions on religious liberty vary across Europe. Retrieved March 20, 2022, from <https://theconversation.com/coronavirus-how-new-restrictions-on-religious-liberty-vary-across-europe-135879>
- Dyck, P. (2020). Religion ineffective as vaccine against COVID-19. Retrieved March 20, 2022, from <https://www.winnipegfreepress.com/arts-and-life/life/faith/religion-ineffective-as-vaccine-against-covid-19-569798602.html>
- Koenig, H.G. (2020). Ways of Protecting Religious Older Adults from the Consequences of COVID-19. March 20 <https://europepmc.org/article/pmc/pmc7152884>
- Manchin, G., & Carr, J.-W. (2020). COVID-19 Symposium: Don't Let Religious Freedom Become a Casualty of Coronavirus. Retrieved March 20, 2022, from <https://opiniojuris.org/2020/04/06/covid-19-symposium-dont-let-religious-freedom-become-a-casualty-of-coronavirus/>
- Resources for Maintaining Community During the COVID-19 Pandemic. (2020). Retrieved March 20, 2022, from <https://www.aspeninstitute.org/blog-posts/inclusive-america-project-response-resources-to-the-covid-19-pandemic/>

- Williams-Skinner, B. (2020). How churches can reframe social justice now and after COVID-19. Retrieved March 20, 2022, from <https://religionnews.com/2020/05/07/how-churches-can-reframe-social-justice-now-and-after-covid-19/>
- В ООН попередили про небезпеку пандемії COVID-19 для психічного здоров'я людства. (2020). Отримано 25 березня 2022 року за https://censor.net.ua/ua/news/3195466/v_oon_poperedyly_pro_nebezpeku_pandemiyi_covid19_dlya_psyhichnogo_zdorovya_lyudstva
- ООН попередила про глобальну кризу в галузі психічного здоров'я через пандемію. (2021). Отримано 25 березня 2022 року за <https://mind.ua/news/20210925-oon-poperedila-pro-globalnu-krizu-v-galuzi-psihichnogo-zdorov-ya-cherez-pandemiyu>
- Поскробок, Ю. Как коронавирус усложнил жизнь политиков в Украине и ЕС. Отримано 25 березня 2022 року за https://24tv.ua/ru/kak-koronavirus-uslozhnil-zhizn-politikov-v-ukraine-i-es_n1338636
- Експерт ООН предостерег от религиозной ненависти и нетерпимости в период пандемии COVID-19 (2020). Отримано 25 березня 2022 року за <https://www.ohchr.org/RU/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25814&LangID=R>

Inna Semenets-Orlova, PhD in Politics, Expert of Swiss-Ukrainian Project Development of Citizenship Competences in Ukraine. ORCID: 0000-0001-9227-7426. ResearcherID: G-3956-2017.

Oleksandr Mykhailych, PhD in Sociological Sciences, Associate Professor of the Department of Sociology, National Aviation University, Kyiv, Ukraine. ORCID: 0000-0003-0353-7391.
ResearcherID: G-5984-2019.

Nataliia Protasova, Doctor of Pedagogical Science, Professor, Head of Swiss-Project Development of Citizenship Competences in Ukraine, Kyiv, Ukraine. ORCID: 0000-0001-5321-9709.

Valentyna Poltorak, Operative Manager of Swiss-Ukrainian Project Development of Citizenship Competences in Ukraine, Kyiv, Ukraine. ORCID: 0000-0002-2498-6105.

Citizenship patriotism as a new model of patriotism: theoretical and methodological basis

Abstract: Political transit determines two main prerequisites for a successful transition to democracy: the presence of an appropriate level of national unity, political will for a democratic transition and a real struggle for democracy. Based on a massive sociological survey conducted within the framework of the Swiss-Ukrainian project, the article analyses the state of citizenship of Ukrainians through the prism of developing their patriotic attitudes. The authors make a theoretical attempt to combine the notions of “citizenship” and “patriotism” with a view to their mutual informative reinforcement in the new model of citizenship patriotism. It is determined that the most integrative potential for the successful completion of democratic transit in Ukraine is a model of citizenship patriotism, based on a high level of citizenship competence of individuals (which implies a well-grounded positive assessment of the national realities, the attitude of conscious fulfilment of civil duties and active position of citizens in the field of protection of public interest).

Keywords: patriotism, citizenship, citizenship competences, citizenship patriotism.

No one can be free without the extension of this freedom to the people around, and the transformation of oneself is deeply rooted in joint actions for the transformation of one's community.

Amitai Etzioni (Etzioni, 1968)

Role of patriotism for successful completion of democratic transit in Ukraine

Political transit determines two main prerequisites for a successful transition to democracy: the presence of an appropriate level of national unity, political will for a democratic transition and a real struggle for democracy (Gorbatenko, 2004:667). The rethinking of various ways of solving the problem of ensuring national unity after the civil protest actions in Ukraine entitled “Revolution of Dignity” was reflected in many scientific publications and public discourses. At the stage of the surge in civil activity from the first half of 2014 and so far, scholars have increasingly begun to call patriotism a factor that can ensure sustainable civil participation, as well as effective work of the state apparatus in the context of the problems of political development (annexation of the Crimea, the beginning of military aggression on the East of Ukraine). This was reflected even in the fact that in the first version of the draft Law of Ukraine “On Civil Service” among the list of principles of civil service “patriotism” was put in the first

place. After about two years of public discussion, in the final version of the Law of Ukraine “On Civil Service”, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on December 10, 2015, patriotism (defined as “devotion and faithful service to the Ukrainian people”) was placed on the fourth position in the above-mentioned list (article 4, paragraph 1, subparagraph 4). In the previous Law “On Civil Service” dated December 16, 1993 (*On Civil Service*), the notion of “patriotism” was not mentioned at all. Of course, in a situation of cases of treason by certain public officials of Ukraine’s national interests in the Crimea and in some territories of Donetsk and Luhansk regions, the relevance of patriotism sounded in a new way. On the other hand, it was a natural reaction of the Ukrainian state to the rapid development of civil society (*Table 1*) and the public demand for publicity, transparency, openness, collegiality of state governance and professionalism, and the political impartiality of the civil service.

If one proceeds from the approach of the three phases of democratic transit [7], Ukraine is currently (for the second time, the first one was after the Orange Revolution of 2004) on the transition from the second to the third phase. According to D. Rustow, for their existence, stable democracies require not only a healthy economy, but also a consensus about certain social values and beliefs on the basis of which political unity can be achieved. Therefore, post-communist democratization affects not only the sphere of politics, but also the cultural composition of the minds of citizens.

In order to solve internal problems, Ukrainian society, having its own intellectual reserves, has long been forced to import someone else’s experience. It was a situation of manifestation of the archetype of “distortive experience” (*Donchenko & Romanenko, 2001*) and in some way influenced the fact that the political culture of Ukrainians is controversial, eclectic, marked by the lack of a clear orientation of political development and the priorities of domestic politics, the growth of social pessimism and the presence of a syndrome of wonder, weakening political will of a person. However, during the last 4 years, cordocentrism that is mentally peculiar to Ukrainians has become more or less transformed – Ukrainian society is beginning to lessen trust in promises of politicians, loses its illusion, begins to think more and more rationally, is aware of the need to mobilize domestic resources to win over the aggressor.

In modern Ukraine, the government is still unable to offer a non-contradictory unifying idea for a long-term perspective. Given this, and taking into account that Ukrainians have historically almost never had a sufficiently strong state (which is still the case now), citizens increasingly self-organize, unite to solve problems, and create institutions of civil society. Against the background of a certain distrust of the state, there is a high probability of further development of cooperation between citizens at the level of small groups and associations in Ukraine. For example, according to the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, the number of Ukrainians who did not belong to any organization or movement fell from 87% in 2014 to 82% in 2016 (*Brick, 2018*). As new socio-political realities determine the need to educate an active, conscious, responsible citizen (good citizen) who will be able to build the Ukrainian state according to the chosen European integration vector of development under the new model of state governance (good governance), which defines civil society as a real partner of the state in development and implementation of policies.

In accordance with the indicated tendencies, the Ukrainian state has intensified the issue of national and patriotic education, and by the order of the Ministry of Education and Science of

Ukraine dated June 16, 2015, No. 641 “On Approval of the Concept of National and Patriotic Education of Children and Youth”, the Concept was approved, as well as measures for its implementation and Guidelines (*On Approval of the Concept..., 2015*). However, the expected effectiveness (as evidenced by our analysis of public discourse), apart from the need for additional reporting for educational institutions, has not been recorded from this Concept. The legislator in the new Law of Ukraine “On Education” (as of September 5, 2017) defined citizenship competencies in the list of key competencies-results of training at the level of full secondary education (*On Education. Law of Ukraine, 2017*). From now on, teachers are increasingly reflecting with pupils what kind of love for the school and for the Motherland is, and what each of us can do for the common good. Naturally, the government came up a little more deeply to the problem of education of the younger generation and social functions of education – through the prism of citizenship. Without a mature citizen who understands the value of public interest and demonstrates the responsible fulfilment of his civil duties, it is difficult to educate a patriot who will act constructively for the development of democracy and human rights, and not destructively. Therefore, now at the final stage of the Government’s approval is the draft Concept for the Development of Civil Education in Ukraine, and the Strategy for the Development of Civil Education in Ukraine for the period up to 2022 is being developed.

Sentimental and instrumental patriotism

In this work, the author will try to understand how the definitions of “citizenship” and “patriotism” correlate and if one can combine these two concepts for their mutual content strengthening in one consolidation scheme.

The Stanford Philosophical Encyclopaedia gives the standard definition of “patriotism” as follows: it is love for one’s country (*Primoratz, 2017*). Other scholars point out that patriotism must be understood as a commitment and a sense of belonging to one’s country (*Françoise, 2013*). Its meaning is usually related to its role in supporting national cohesion on behalf of the state to the extent that the state encourages members of society to respect their civil responsibilities. The consideration of this question varies greatly from one context to another, so theorists suggest talking about “patriotism” in plural, stating the diversity of its manifestations (*Françoise, 2013*).

Patriotism can be defined as a system of views (cultural, consciousness attitudes) that reflect the inflexible attachment of a person to a particular country, characterized by an indisputable positive assessment of that country, persistent loyalty and intolerance to critics. In Western political philosophy, there is a debate about the type of patriotism that can provide an effective alternative to nationalism, as a meta idea for a stable statehood (*Primoratz, 2017*). The theorist S. Nathanson defines patriotism as the identification of a person as a member of his/her country, manifested in a special love for it, a sense of pride in achievement of his/her country and shame for its loss, anxiety about the well-being of its people, willingness to sacrifice for the happiness of its future (*Nathanson, 1993:34-35*). Of course, this definition does not claim to be complete. Patriotism manifests itself in the confidence in the dignity of one’s country, the belief in the need to belong to the community of compatriots and to become part of a great story related to the past and future of his/her people (and not just some narrow discussions about current

problems) (*Primoratz, 2017:446*). Hence, the rationale for patriotism as an affective phenomenon, the content of which is strong symbolic (sentimental) interpretations, is valuable.

The theorist H. Kelman suggested two basic types of patriotism – sentimental and instrumental (*Kelman, 1997:174*). Sentimental patriotism implies “perceiving the group for personal identity,” instrumental – “perceptions of the group to meet one’s personal needs and interests.” Hence, individuals who perceive the country to form their personal identity will be hostile to criticism of the country. Individual carriers of instrumental patriotism are likely to criticize the country if it does not manage to reach the expected level of national welfare. Consequently, sentimental patriotism is characterised by an unquestionable positive assessment, country’s loyalty and intolerance to its critics. Instrumental (or constructive) patriotism is characterised by critical loyalty to the country, due to the desire for positive change. Both orientations demonstrate positive identification based on a sense of affective commitment to the country. However, the sentimental (sometimes called – “blind”) patriot considers the nation’s critique dissent, which is contrary to the long-term national interests (*Kelman, 1997:183*).

Correlation of the meaning of the concepts of “citizenship” and “patriotism”

Patriotism is defined as love for one’s country, identification with it, special care for its well-being, and also about compatriots, which can also be characterized with concern for “public interest” (*Semenets-Orlova, 2016:81*). Public interest is a generalized variant of individual and group interests legitimized in public opinion; public interest is a public interest recognized by the public authorities and enjoying state support. Recognition of publicity of interest is carried out through its legal provision, e.g., declaration in laws. For example, the public interests of the Ukrainian people are enshrined in the Constitution of Ukraine. French theorists emphasize a different meaning of patriotism as a recognition of responsibilities to each other as citizens, requiring collaboration, cooperation, tolerance and disinterestedness (*Françoise, 2013*). In this approach, in general, one can identify the meaning of the concepts of “patriotism” and “citizenship”. However, we do not agree with its authors, although we recognize some meaningful synonymy of the concept of “citizenship” and “moderate patriotism”. In our opinion, in the system of categories adjacent to the issue, the citizenship is more meaningful to the notion of “state patriotism” as an active and responsible patriotism. The central notion of state patriotism is “statehood”, and not “state”, so it is manifested in the active practical actions of the individual to ensure public interest. The logic is: “I love my people, a strong statehood creates opportunities for its unity and being, so I will help the state in the realization of its functions, caring for public interest.”

By the notion of “citizenship”, Ukrainian researchers point to a certain moral and spiritual state of the people, which implies a feeling of one’s own freedom and, at the same time, responsibility, and a belief in social values (*Ryabov, 2004:42*). According to another scientist I. Ilyin, to be a real citizen is to “feel an indissoluble identity between the interest of the state and one’s own interest. And that is why, as one’s own interest, each spiritually correct interest of their fellow citizens is to be recognized” (*Ilyin, 1994:271*). Citizenship reflects the desire and will to live together. Consequently, citizenship, like patriotism, contain meaningful concerns about the interest of fellow citizens. The main components of them (which determine meaningful

similarities) is the acceptance of a public goal, a genuine participation in the life of one's own people and the care of their development (*Ilyin, 1994:271*).

What is the definition of citizenship patriotism?

The scholar W. Galston emphasize the importance of social wisdom in the meaning of citizenship. This virtue is defined as the ability to listen to others and formulate one's own position (*Stanford Encyclopedia of Philosophy*). This component of citizenship appeals to the aforementioned instrumental type of patriotism.

A well-known philosopher J. Habermas, in his work "Between Facts and Norms", argues that the normative meaning of democratic citizenship can be determined without the formation of an individual in the context of a "national state" (*Habermas, 1996*). This approach is somewhat inconsistent with our desire to combine "patriotism" and "citizenship" for their interconnection, but also takes place in scientific discourse. A theorist H. Starkey has a similar position, he claims that the concept of "citizenship" in its meaning always has a political and legal dimension. Although citizenship is in some way linked to a national concept, it is an autonomous and independent theory. In this context, H. Starkey observes that in the new concepts, citizenship exists also at supranational levels (*Starkey, 2002:7*). Unlike H. Starkey, the Irish researcher M. Craith argues that although the basis of modern citizenship is the focus on civil responsibility, it is the cultural forces (the value attitude of the individual to the state, the country and its citizens) that implicitly fasten components of modern citizenship (*Craith, 2004*). Our position correlates with the Irish researcher's point of view.

The need for advanced citizenship is growing with the strengthening of Ukrainian statehood. The processes of decentralization, self-improvement of politics, a new quality of democracy and a new social reality (the need to cooperate effectively in communities for the collective good) need a new model of patriotism for modern Ukraine. Living culture requires the creation of new values, although all of them should be discussed according to the criterion of respect for human dignity (*UNESCO teaching and learning for a sustainable future, 2016*). Therefore, e.g., the countries that are leaders in the academic performance of young people reconfigure educational systems into a value-based approach, being aware of the growing demand for the value core of the individual for peaceful coexistence in a complex world. An important characteristic of the outlook of people who have devoted themselves entirely to social activity is social service, which is associated with a sense of duty towards others. Trust, belief in justice involves the voluntary commitment of members of society to exercise public functions.

In the western tradition, there is one term "citizenship" for the notions of "громадянськість", "гражданственность" (in some sense similar to "civility", "civic engagement") and "громадянство", "гражданство" ("citizenship" itself). However, as defined in the Cambridge Dictionary, "citizenship" characterizes the qualities of a person as a member of a society whose behavior corresponds to the expectations of other people living nearby (*Cambridge Dictionary*). At the moment, the concept of "citizenship" ("civility", "civic engagement") has a different meaning – from self-sacrifice for the good of the state – to free and full participation in public life. Citizenship ("civility", "civic engagement") suggests that everyone should engage in solving issues related to public life and act as an active and responsible citizen who respects the rights of others, has a developed sense of solidarity, and

honestly performs civil duties. Therefore, unlike patriotism, citizenship (“civility”, “civic engagement”), along with an affective commitment to a particular country, contains a set of specific rational attitudes for the active participation of the individual in the provision of welfare. For example, respect for the law, which is an integral part of citizenship (“civility”, “civic engagement”), requires not blindly obeying the rules and laws already adopted, but the ability to participate in their development.

Based on the abovementioned discussion, the notion of citizenship patriotism can be considered less polarized than sentimental and constructive types of patriotism, but nevertheless meaningfully closer to the latter. Let us describe its features. Citizenship patriotism is an ideal model for a complex society, which is reflected in the commitment of the individual to the interest of the country (public interest), an active position on its protection and fulfilment of civil obligations, along with a substantiated (and affective and rational) positive assessment of the country’s general realities of flexible format. This format allows taking into account the priority of the country’s interest, but with the possibility of a democratic way to consider the positions of other parties.

In the context of meaningful definition, citizenship patriotism can also be characterised as civil responsibility for the development of the Motherland with the active affirmation of a positive present, preserving the value content of history for the future. Perhaps citizenship patriotism could be the highest degree of development of patriotism in a country of developed democracy, though, in our opinion, it is more grounded to define this phenomenon as a separate type of patriotism. The concept of “patriotism” is more about the sphere of psychology, and citizenship - cultural, conscious, behavioural, more rational. Citizenship patriotism is also more closely connected with the responsible attitude of the individual to respect and adhere to the rules of a social contract, the so-called “Public Code of the Rules”, which, for example, may be called the Constitution. This Code provides for the description of agreed or accepted by the individual requirements to each other as members of the united community in order to coordinate living together. Hence, the more citizens participated in the adoption of this social contract/code of rules (written/unwritten) or emotionally/rationally agree with it and are active in its implementation – the greater the degree of public interest and, hence, the level of citizenship patriotism of the population.

Endowed with a certain spiritual meaning, the definition of patriotism as love for the Motherland also contains the values that the state creates and gives to its citizen, performing its serving function. The individual, based on the conditions created by the state, forms and gives the society his/her human values, realizing skills, abilities and talent, working for the public good. Citizenship patriotism can become a factor in social and political life only if it is recognized and supported by the majority of citizens of the country. In the opinion of domestic scholars, in today’s Ukraine, citizenship patriotism must be an integral part of cultivating responsibility for the unity of the country, which is manifested in certain forms: territorial integrity, political and social stability, interethnic agreement, interfaith understanding and the formation of a new supra-ethnic community of Ukrainian citizens – the only one nation, the Ukrainian people (*Ivchenko, 2017:225*).

Awareness of the undeniable value of human rights lies in the meaning of citizenship. Human rights are based on key values: dignity, freedom, equality, justice. Citizens of Ukraine

partly understand the nature and content of human rights, including their own meaning into this notion, focused on the overall assessment of the bad and good things that happen in the country. For example, according to the results of sociological research in 2017, 54% of Ukrainians have never tried to defend their rights (*Human rights: nationwide research, 2017*). This situation is largely due to a crisis of confidence in government and public administration. And of those who tried to protect their rights, 65% of citizens failed to do so (*Human rights: nationwide research, 2017*). Such a situation negatively affects not only the general level of “state optimism”, but also the quality of citizenship patriotism.

Empirical justification of determination of citizenship patriotism as patriotism models in Ukraine (according to data for 2018)

Based on empirical data, we will more thoroughly analyse a range of factors of the context background, which creates the preconditions for the expansion of the model of citizenship patriotism in Ukraine.

Since 2013, the Zurich University of Teacher Education (Switzerland) has been implementing the Swiss-Ukrainian project *Development of Citizenship Competences in Ukraine – DOCCU*. In Ukraine the NGO *Development of Citizenship Competences in Ukraine* is responsible for realization of the project. The main objective of the project is to support sustainable development of civil society through the dissemination of knowledge about education for democratic citizenship and human rights education (EDC/HRE) in Ukraine, in particular through the system of in-service teacher training of teachers, school principals, the system of in-service training and advanced education of public servants. In this article we will use the empirical data from the components of the projects *Teachers* and *Principals*.

Within the framework of the project, a comprehensive sociological study of the status of the culture of citizenship in Ukraine was carried out. In particular, in May 2018 a mass survey of pupils and teachers of schools from different regions of Ukraine was conducted. In total 1233 pupils and 1215 teachers were polled. There is analysis of the responses of pupils whose teachers did not undergo special training on democratic citizenship and human rights in advanced training courses.

Describing their citizenship position, 47.4% of the pupils declared their readiness to defend their rights and rights of other people in all situations, while only 9.6% expressed their willingness to renounce some of their freedoms if this would help others to exercise their rights.

Much of the pupils do not know what branches of power are in Ukraine. Thus, 88.6% of the respondents gave the correct answer concerning the legislative branch, 68.7% as to the executive branch, 72.3% as to the judicial one. Besides 51.3% of the respondents mistakenly replied that there is also a constitutional branch of power, 33.7% – legal, 27.5% – law enforcement, 24.9% – financial, 21.2% – economical, 15.3% – regulating

Thus, 69.2% of pupils know that human rights are granted naturally from birth. Almost one in five (19.7%) believes that only a democratic state can provide them, and 10.8%, that rights are acquired if the state joins the relevant international organizations and ratifies international treaties (*Diagram 1*).

Only slightly more than half of the interviewed pupils understand that for the use of their rights a person is only enough to be born. At the same time, 28% mistakenly believe that the

use of rights is possible only in a developed democratic state, and 8.8%, that for this, one must necessarily be an active citizen (*Diagram 2*).

Only 38.1% of pupils know that the source of power in Ukraine is the people. At the same time, 28% erroneously believe that it is the President of Ukraine, while 21.5% is the Verkhovna Rada of Ukraine (*Diagram 3*).

Only 24.9% of pupils understand that they become responsible citizens of Ukraine with the awareness of their rights and the beginning of faithful fulfilment of their civil duties. 10.6% mistakenly assert that responsible citizens become with the beginning of adult labour activity and payment of payroll taxes. But 43.3% mistakenly believe that they become citizens of Ukraine upon receiving a passport of a citizen of Ukraine, and 15% – birth in the territory of Ukraine (*Diagram 4*).

Less than half of the pupils (42.7%) understand the difference between human rights and the rights of a child as such that a person acquires human rights from birth and uses them until the end of his/her life, and the rights of a child are only up to adulthood. At the same time, 28.2% of pupils do not understand the difference between them and the same percentage mistakenly believes that the rights of a child are from birth to the age of 18, and from the age of 18 to the end of life – human rights (*Diagram 5*).

Now, we will carry out a comparative analysis of the responses of pupils whose teachers were not, and whose teachers were covered by special trainings on the topic of democratic citizenship and human rights with the support of the DOCCU project.

First of all, we shall note that at all schools, teachers tell pupils about democracy, human rights and rights of a child. In this case, the difference between student responses that are not covered by the project (92.2%) and covered by the DOCCU project (96.6%) is not significant.

Interviewed pupils generally believe that their schools respect the basic democratic principles and rights of a child. Almost a quarter of them (24.8%) chose the answer “fully complied with”, and 34.1% – “mostly adhere to”. At the same time, the choice of “not at all” was chosen by 6.7%, and “mostly not respected” – 11.1%. Among the pupils of the teachers who were covered by the DOCCU project, the answer “fully complied with” was already chosen by 60.3%, “mostly adhere to” – 22.4% (*Diagram 6*).

The awareness of the civil duty to use their own time for the development of democracy in Ukraine is characteristic for less than half of the polled pupils – 46.3%. At the same time, 35.9% consider that relevant authorities should deal with these issues more often, and 16.8% in general clearly distinguish between the fulfilment of this civil duty and their private life. Among the pupils whose teachers were covered by the DOCCU project, 62.1% of respondents are aware of the civil duty to use their own time for the benefit of democracy in Ukraine (*Diagram 7*).

A picture is similar with the awareness of the importance of the activities of public organizations and associations of citizens for the development of democracy in society. While 54.4% of the respondents demonstrate this awareness among pupils in general, the proportion of pupils whose teachers were covered by the DOCCU project was 77.2% (*Diagram 8*).

The results of the study showed that pupils have a vague idea of their civil identity. Thus, 49% believe that the Ukrainian people are citizens of Ukraine of all nationalities. At the same time, 20.5% consider that citizens are only Ukrainians by nationality, and 22.3% – all those who

adhere to Ukrainian national customs and traditions. Among the pupils whose teachers were covered by the DOCCU project, the share of those who believe that the Ukrainian people are the citizens of Ukraine of all nationalities is 67.6% (*Diagram 9*).

While 60.9% of the pupils are aware that they have a civil duty towards Ukraine, the proportion of pupils whose teachers were covered by the DOCCU project increased by 78.3%.

Accordingly, the number of those who do not know the answer to this question decreases (3.8% vs. 11.4%), and also mistakenly believes that civil duties are not mandatory (3.1% vs. 9.1%), or that only those who are 18 years of age have a civil duty (14.9% vs. 17.9%) (*Diagram 10*).

Pupils whose teachers were trained in democratic citizenship with the assistance of the DOCCU project demonstrate not only the best level of theoretical knowledge, but also take a more active position in everyday life. Thus, they are much more likely to address to the director, heads of the school and teachers with specific questions. In particular, this is done by 19.3% every day, while among pupils whose teachers did not pass EDC/HRE training, this share is 8.5%. A similar situation exists with regard to communication of pupils within the school only with teachers (*Diagram 11*).

A significantly larger number of pupils whose teachers were covered by the DOCCU project often participate in the public life of their school – 54.5%. The relevant rate among all pupils is 28.2%. At the same time, 9.8% refuse to participate due to lack of interest among pupils in general, and among pupils whose teachers were covered by the DOCCU project – this indicator is only 2.8% (*Diagram 12*).

It is also noticeable that there is a difference in the awareness of the importance of the activity of pupils' self-government bodies at school for the observance of the rights of a child – 85.5% of the pupils whose teachers were covered by the DOCCU project, while among the pupils as a whole – 70.7% (*Diagram 13*).

The pupils whose teachers were covered by the DOCCU project significantly better understand their right to education. The number of those who realize that the right to education implies a responsible attitude towards obtaining comprehensive secondary education as it is a citizen's duty is twice that of the pupils in general (50% vs. 25.1%). Accordingly, there is a lower proportion of those who consider that they should not be compelled to study at school, since education is a right, not a duty (16.6% vs. 27.5%) (*Diagram 14*).

Conclusion

The conducted study concluded that the most integrative potential for the successful completion of democratic transit in Ukraine could be a model of patriotism built on the basis of a high level of civil competency of individuals and called the “citizenship patriotism” model.

Citizenship patriotism requires a critical number of patriots trained to constructive interaction in a complex society and oriented towards securing public interest. As the results of the survey (on the example of high school pupils) showed, the level of citizenship competencies of children and youth is not high enough in Ukraine at the moment. However, if the same tendency is maintained for the actualization of the issue of civil education in public discourse, in 5-7 years the model of citizenship patriotism can become an effective model of patriotism

for the majority of Ukrainians, which will be effective in the unstable context of socio-political development and play a key factor in the successful completion of democratic transit in Ukraine.

Strengthening of Ukrainian statehood especially emphasizes the need for developed citizenship, which outlines the formation of a new model of patriotism in modern Ukraine. Citizenship, like patriotism, involves caring for the interests of fellow citizens. The main component of citizenship is the active participation of the individual in the life of the society for the public good (“my safety and comfort depends on the safety and comfort of all my people”).

At the heart of modern citizenship is the focus on civil responsibility. However, the value attitude of the individual towards the state, the country and its citizens contribute to the consolidation of society and the strengthening of the components of modern citizenship.

To succeed in a modern society, an individual is not enough to be a narrow specialist in a particular industry. Developed democracy implies that all members of society, despite their professional daily activities, must have the necessary knowledge in the field of democratic citizenship.

Today it is a positive phenomenon that the Ukrainian state has standardized the need for the development of citizenship competencies (documented in the law). However, in society there is still no clear idea of the meaningful component of these competencies and their significance. As it turned out, the environment of educational institutions, which largely shape the civil consciousness of young people, does not fully fulfil this function. In general, pupils do not have a sufficiently deep level of political knowledge, and are poorly oriented towards civil participation.

The introduction of civil education in the school process is amorphous and eclectic. We can state that teachers tell their pupils about their rights, but the implementation of the HRE at schools in general is largely declarative and this is far from sufficient. It is not enough to tell the child what the state is, or how important it is to respect the interest of another person every day. The child will understand the significance and magnitude of these situations of social cohabitation if plunges into solving the problem in practice, using the activity and game approach, puts himself/herself in the place of the offender and the offended, find parallels in his/her own experience. Development of civil competences of educators, supported by international projects in Ukraine, contributes to the implementation of the proclaimed words in real life. Trained educators disseminate best foreign experience in developing democratic citizenship through their professional activities for the broad masses of children and young people.

Citizenship patriotism is endowed with the potential to promote sustainable development of society, national unity and the development of local and nationwide democracy in Ukraine. The success of the implementation of this complex and long-term process depends directly on the consolidation of the efforts of conscious and active citizens, the Ukrainian state, the progressive world community.

Citizenship patriotism is a necessary prerequisite for a sustainable democratic transit. Its relevance is greatly enhanced in the context of the decentralization of power in Ukraine. The success of the decentralization process depends directly on the activity of civil position of Ukrainian citizens. The model of citizenship patriotism involves improving the critical thinking

of citizens, the development of the desire to take on the initiative and responsibility, the ability to get rid of stereotypes and myths, the motivation to be conscientious in their profession for the benefit not only of themselves, but also of all members of society. Today, the ability of Ukrainian citizens to reach socially important decisions in a consensual way, to reach a compromise through constructively active socio-political activity is considerably inferior to protest activity. This can be explained by the inadequate level of knowledge of members of society about their civil rights and obligations. The spread of legal nihilism and social de-participation is dynamic in immature democracies, which determines the need for further development of Ukrainians' civil education. The creation of united territorial communities in Ukraine further exacerbates the need for the development of citizens' skills in participation, discussion and joint decision-making, dialogue with authorities.

The decentralization reform is a peculiar test of Ukrainian society for the proper level of citizenship, the ability to self-organize, and to solve local problems based on public consensus. The success of the *Local Citizenship Examination* will pave the way for the successful dissemination of constructive civil activity in the context of macro politics, which is to consolidate the achievements of the civil protest action of 2013-2014 to achieve European standards in the area of developed democracy and, accordingly, ensure the high level of quality of life and safety for Ukrainian citizens.

Acknowledges

We would like express our gratitude to the Government of Swiss Confederation Government and Zurich University of Teacher Education (Switzerland). In particular we would like to thank to Prof. Dr. h.c. Rolf Gollob, Dr. Corinna Borer, Dr. Iris Henseler Stierlin and Dr. Martin Retzl for their expertise and support in conducting the study. Project is funded by Government of the Swiss Confederation through Swiss Cooperation Office in Ukraine and implemented by Zurich University of Teacher Education (Switzerland).

References:

- Acton, L. (1972). Nationality. *Essays on Freedom and Power*, 141-170. Gloucester.
- Almond, G., & Verba S. (1989). *The civic culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. London: Sage Publications.
- Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage Publications.
- Brick, T. (2018). Bleeding: Diagnosis Without an Analysis. Retrieved from <https://voxukraine.org/uk/krovotecha-diagnoz-bez-analizu-retsenziya-sotsiologa-na-rezonansnu-stattyu-dzerkala-tizhnya/>
- Citizenship. In: *Cambridge Dictionary*. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/citizenship>
- Citizenship. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/entries/citizenship/>
- Craith, Nic M. (2004). Culture and citizenship in Europe. *Questions for Anthropologist*, 3, 289-300. Retrieved from <http://europe.praguesummerschools.org/files/europe/6euic.pdf>
- Donchenko, O., & Romanenko, Yu. (2001). *Archetypes of social life and politics*. Kyiv: Lybid.

- Etzioni, A. (1968), *The Active Society: A Theory of Societal and Political Processes*, Free Press, New York, USA.
- Françoise, D. (2013). Les diversités du patriotisme contemporain. *Critique Internationale*, 1(58), 9-17. DOI: 10.3917/crit.058.0009
- Galston, W. (2004). Political knowledge, political engagement, and civic education. *Annual Review of Political Science*, 4, 217-234.
- Habermas, J. (1996) *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Human rights: nationwide research (2017). United Development Programme in Ukraine. Retrieved from www.ua.undp.org
- Ilyin, I. (1994). *Compositions*. Moscow: Medium.
- Ivchenko, Y. (2017). Civic patriotism as the basis of national unity (philosophical and legal aspects). *Entrepreneurship, Economy and Law*, 9, 223-226.
- Kedourie, E. (1985). *Nationalism* (3rd edition). London: Hutchinson.
- Kelman, H. (1997) Nationalism, patriotism, and national identity: Social-psychological dimensions. In: Bar-Tal, D., & Staub, E. (Eds.) *Patriotism in the Life of Individuals and Nations* (pp. 165-189). Chicago: Nelson-Hall.
- MacIntyre, A. (1984). *Is Patriotism a Virtue?* (The Lindley Lecture). Lawrence: University of Kansas.
- Nathanson, S. (1989). In Defense of 'Moderate Patriotism. *Ethics*, 99, 535-52.
- Nathanson, S. (1993). *Patriotism, Morality, and Peace*, Lanham: Rowman & Littlefield.
- Nathanson, S. (2009). Patriotism and the Value of Citizenship. *Acta Analytica*, 24, 63-67.
- On Approval of the *Concept of national-patriotic education of children and youth* (2015). Ministry of Education and Science. Retrieved from http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/
- On Civil Service. Law of Ukraine adopted 10.12.2015. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
- On Education. Law of Ukraine adopted 05.09.2017. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page>
- Orwell, G. (1968). Notes on Nationalism. *Collected Essays, Journalism and Letters*, 3, 361-380, London: Secker & Warburg.
- Gorbatenko, V. (Ed.) (2004). Political Transition Theory In: *Political Encyclopedic Dictionary* (pp. 666-667).
- Primoratz, I. (2017). Patriotism. In: Zalta, Edward N. (Ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2017 Edition). Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/patriotism/>
- Primoratz, I. (2002). Patriotism: A Deflationary View. *Philosophical Forum*, 33, 443-58.
- Rustow, D. (1970). Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics*, 2(3), 337-363.
- Ryabov, S. (2004). *Political culture and problems of civic education in Ukraine*. Kyiv: Tandem.
- Schatz, R., Staub, E., & Lavine, H. (1999). On the varieties of national attachment: Blind versus constructive patriotism". *Political Psychology*, 20(1), 151-174.

- Semenets-Orlova, I., & Kyselova, Y. (2018). Multidimensional management contemporary: generation of social meanings for a new collective identities. *Public Management*, 4(14), 264-269. DOI: 10.31618/vadnd.v1i14.118.
- Semenets-Orlova, I. (2016). Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education as a means of forming of the culture of citizenship. In: Protasova, N. (Ed.). *Civic competences in vocational education of civil servants and local government officials* (pp. 66-87). Kyiv: Osнова.
- Starkey, H. (2002). Democratic citizenship, languages, diversity and human rights. Guide for the development of Language Education Policies in Europe. From Linguistic Diversity to Plurilingual Education. In: *Language Policy Division Directorate of School, Out-of-School and Higher Education*. Strasbourg: Council of Europe.
- Taleb, N., 2018, *Anti-malice*, Nash format, Kyiv.
- UNESCO teaching and learning for a sustainable future (2016). Retrieved from http://www.unesco.org/education/tlsf/mods/theme_b/interact/mod07task03/appendix.htm

Notes:

- [1] D. Rustow is an author of approach of the three phases of democratic transit. These three phases are: 1) the preparatory phase, characterized by the ripening of the conflict of the main social forces; 2) the phase of decision-making on the basis of conflict resolution (peaceful or revolutionary) and the establishment of basic historical rules of democratic law-and-order; 3) the phase of establishing new forms of relations between the state and civil society through the achievement of national unity) (*Rustow, 1970*)

Appendix

Table 1. The dynamics of the growth of the number of public organizations that reported to the state statistics bodies about their activities for the year (according to the State Statistics Service of Ukraine)

Reporting year	Number of governing bodies of public organizations
2014	21417
2015	22185
2016	23237
2017	25988

Diagram 1. Distribution of respondents' answers to the question: "Human rights are granted to a citizen", %

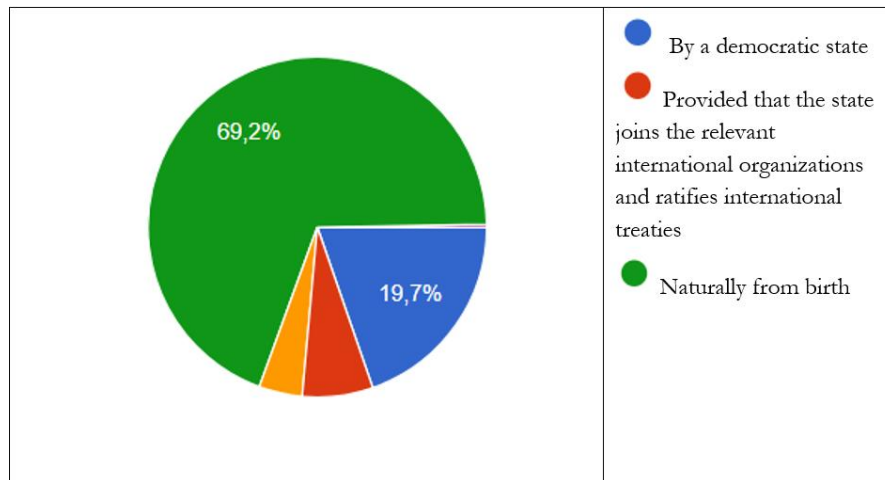

Diagram 2. Distribution of respondents' answers to the question: "What is necessary in order to use one's rights?", %

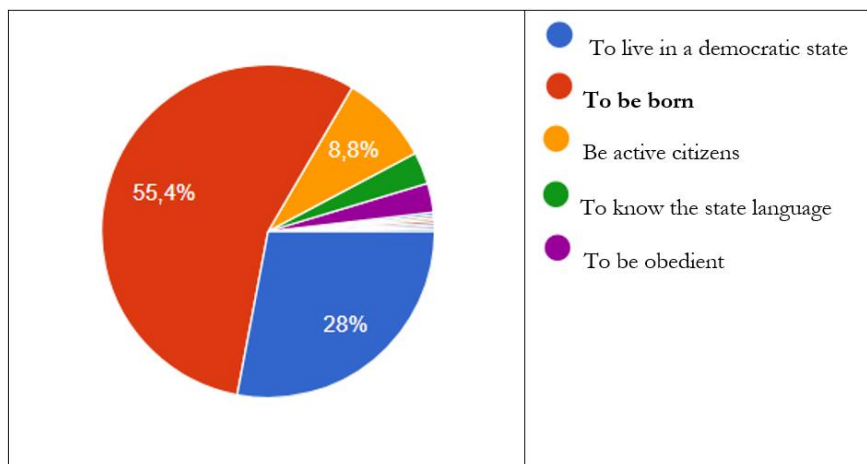

Diagram 3. Distribution of respondents' answers to the question: "Who is the source of power in Ukraine?", %

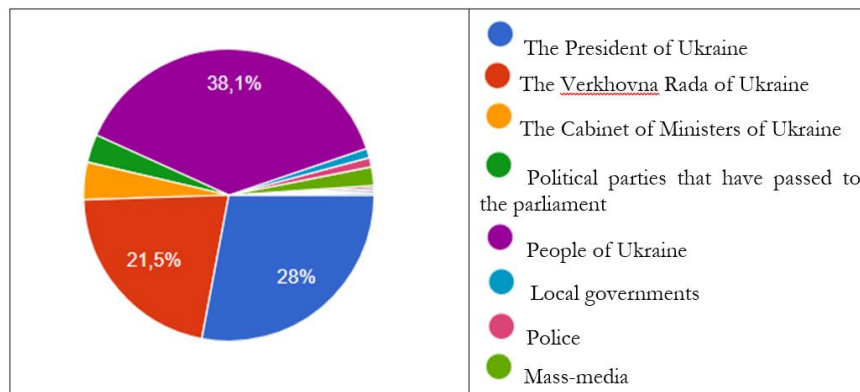

Diagram 4. Distribution of respondents' answers to the question: "When do you become a responsible citizen of Ukraine?", %

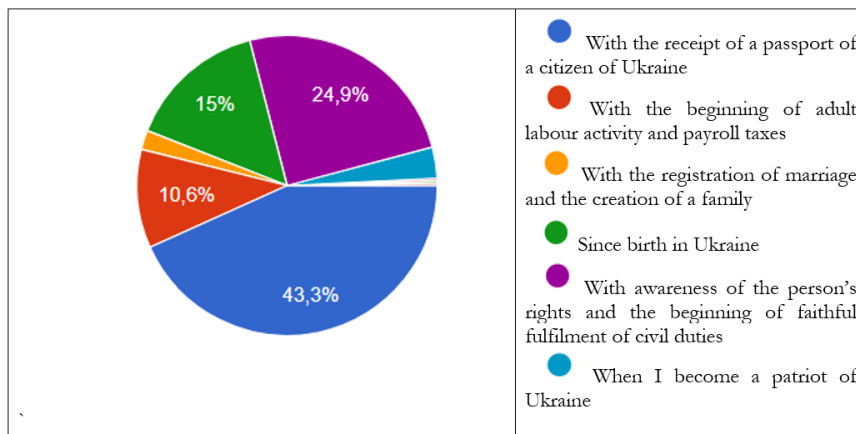

Diagram 5. Distribution of respondents' answers to the question: "Is there a difference between human rights and rights of a child?", %

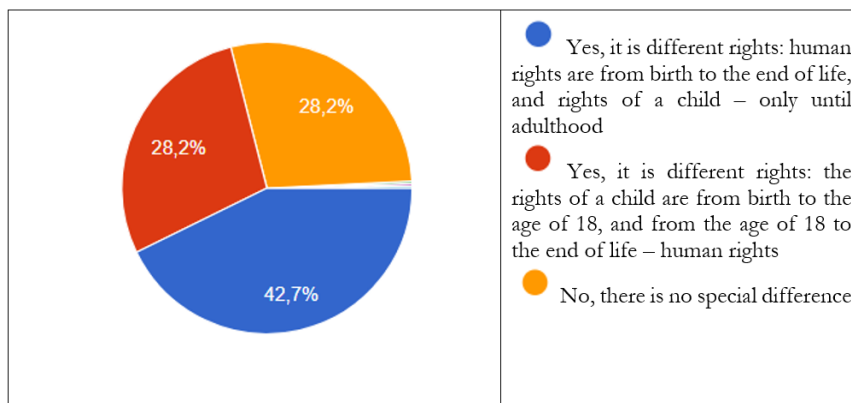

Diagram 6. Distribution of respondents' answers to the question: "Did your teachers tell you what democracy, human rights and rights of a child are?", %

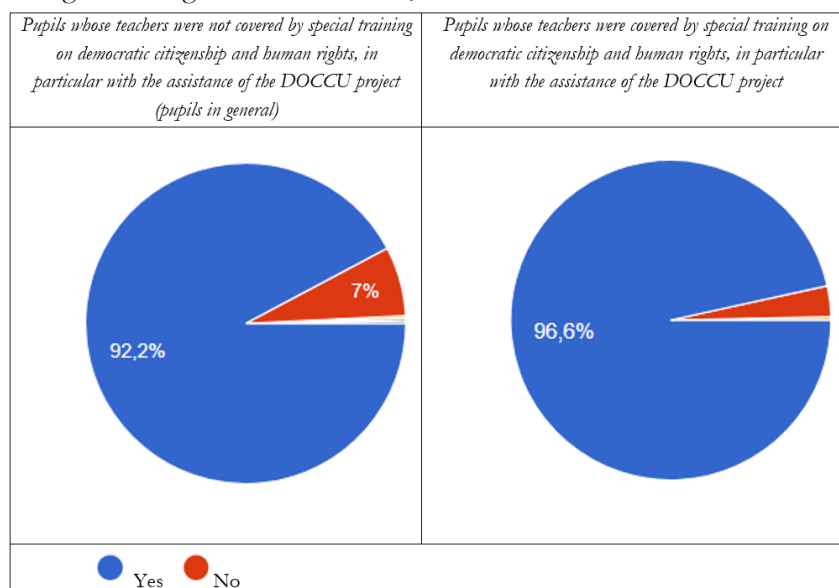

Diagram 7. Distribution of respondents' answers to the question: "Should a citizen give part of his time and efforts to develop democracy in Ukraine?%", %

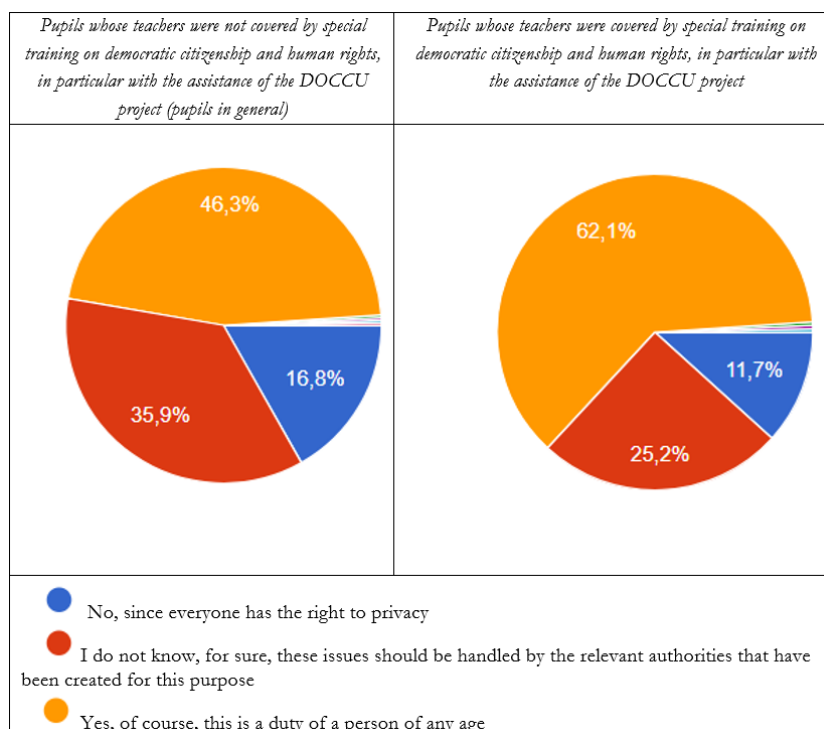

Diagram 8. Distribution of answers of respondents to the question: "Is the activity of public organizations and associations of citizens important for the development of democracy in society?", %

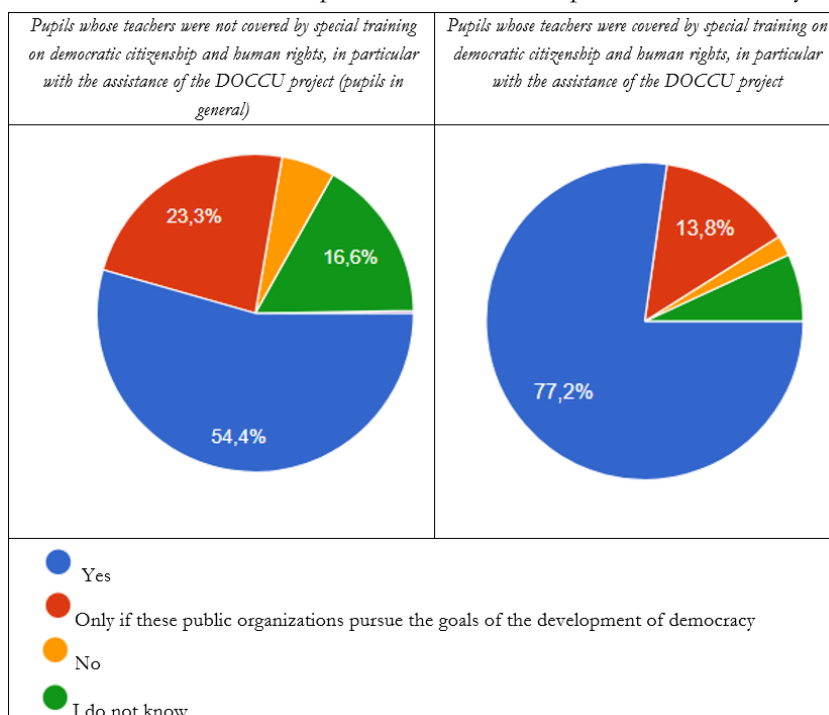

Diagram 9. Distribution of respondents' answers to the question: "Ukrainian people is ...", %

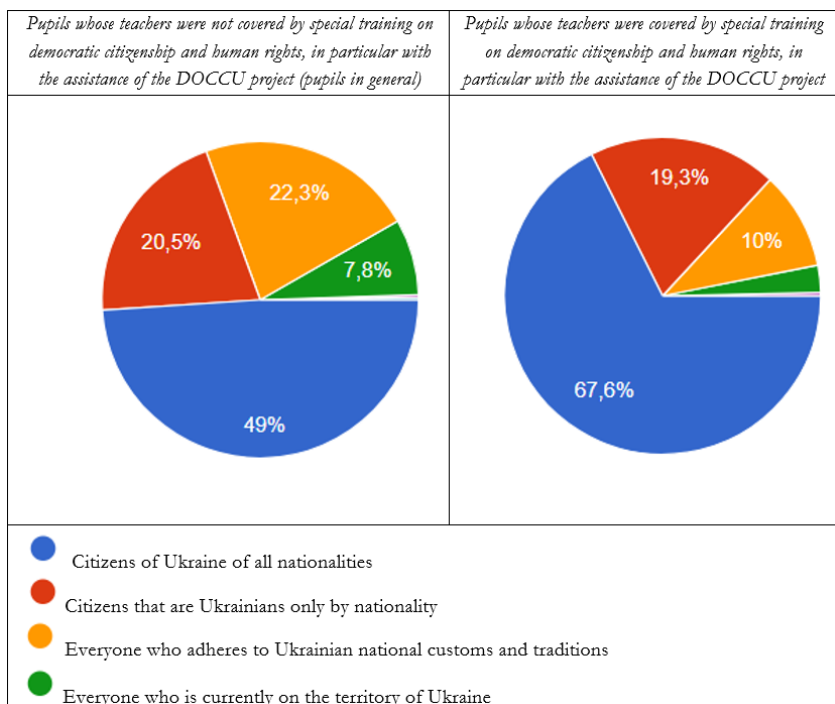

Diagram 10. Distribution of respondents' answers to the question: "Do you have any civil duty to Ukraine?", %

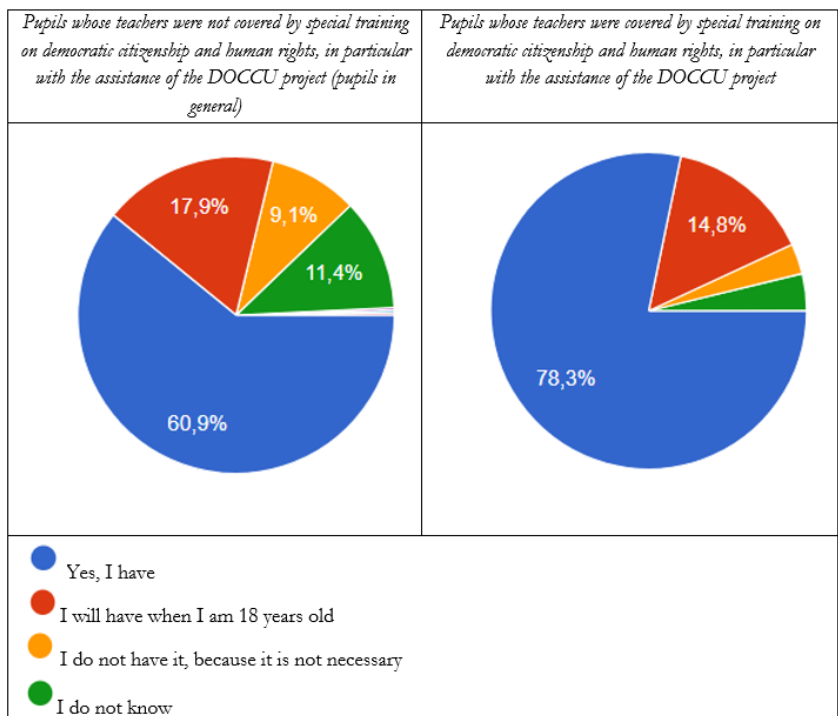

Diagram 11. Distribution of respondents' answers to the question: "How often do you address the director, the heads of your school with certain questions?", %

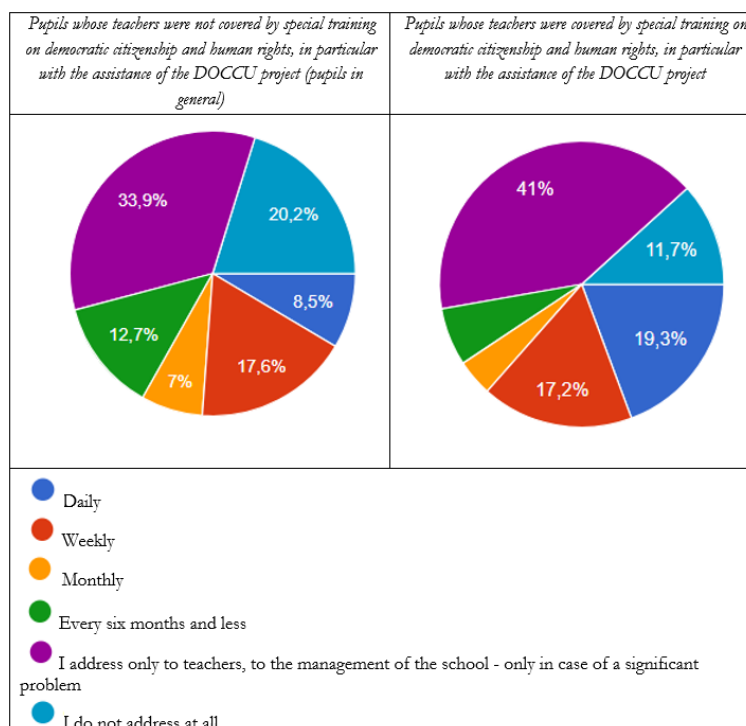

Diagram 12. Distribution of respondents' answers to the question: "Do you take part in public life (for example, extracurricular activities, work of pupils' self-government) in your school?", %

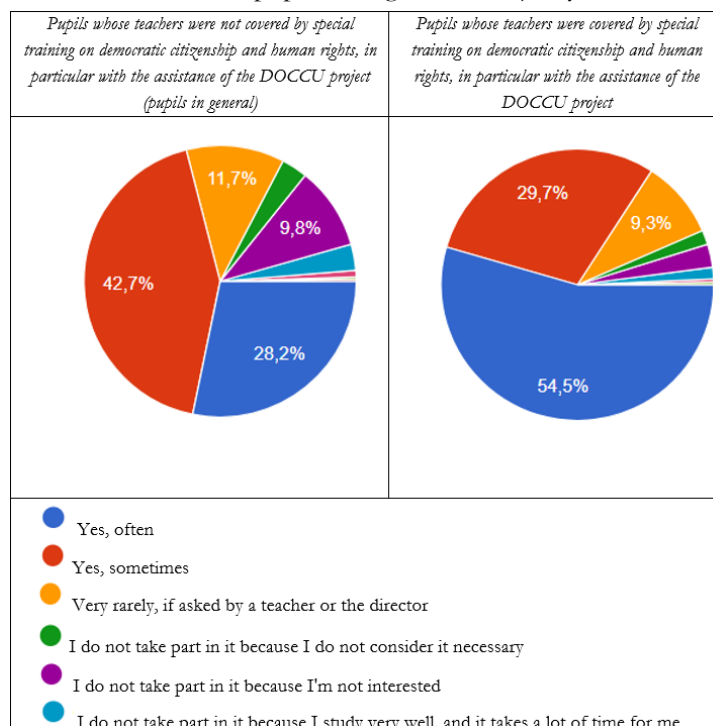

Diagram 13. Distribution of respondents' answers to the question: "Is the activities of pupils' self-government bodies at school for the observance of the rights of a child important?", %

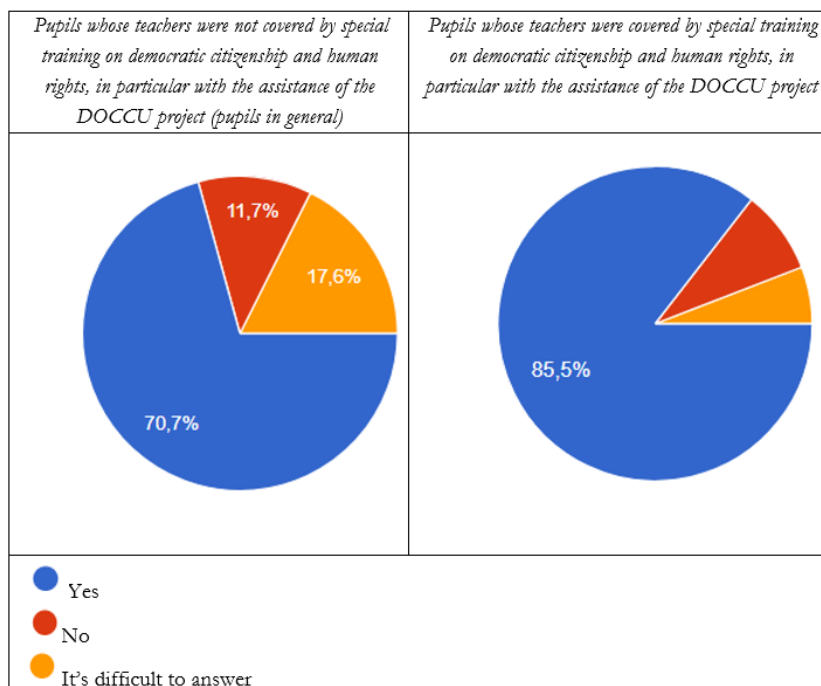
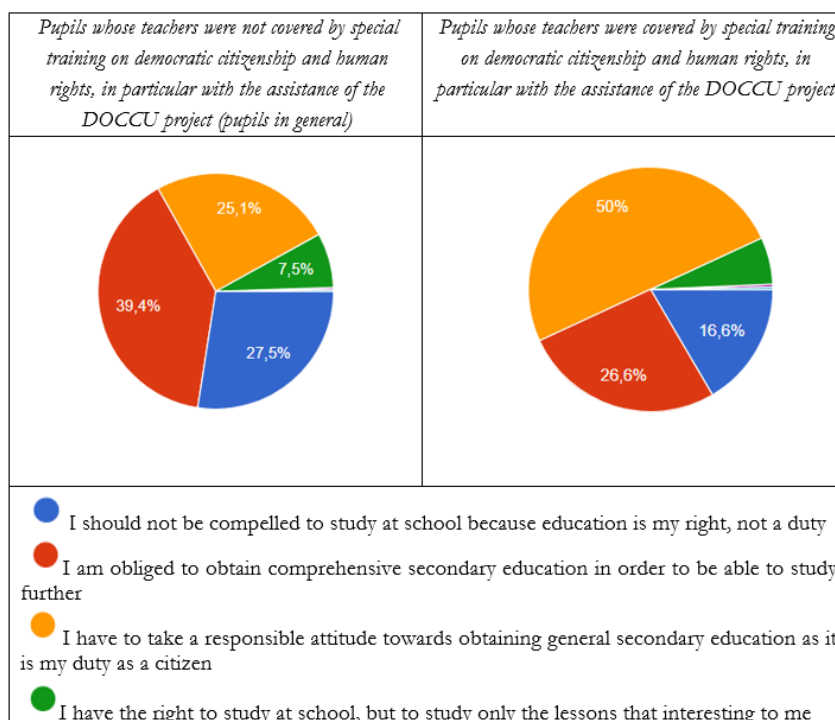

Diagram 14. Distribution of respondents' answers to the question: "How do you understand your right to education?", %

European Scientific e-Journal

EU, Czech Republic, Ostrava

Publisher
Tuculart s.r.o.

Right to conduct publication activities
IČ: 14207052

Date of Issue
June 18, 2022

EUROPEAN SCIENTIFIC e-JOURNAL
ISSN 2695-0243
DOI 10.47451/col-05-2022-020
ISBN 978-80-88474-06-7